

В. ВІННИЧЕНКО

МІЖ ДВОХ СИЛ

Драма на чотирі дії.

КІЇВ — ВІДЕНЬ
1919

В. ВИННИЧЕНКО

МІЖ ДВОХ СИЛ

Драма на чотирі дії

**Київ — Відень
1919**

Друковано 15.000 примірників.

Дієві особи:

Микита Іванович Сліпченко

Гликерія Хведоровна, його жінка

Софія

Христя

Марко

Тихон

Арсен

} їхні діти

Панас Антонович, чоловік Христини

Семянніков }
Грінберг } лідери большевиків

Микола Петрович Білянкевич

Сініцін

Подкопаєв

Сорокін

} Больщевики

Красногвардейці, селяне, робітники.

Діється в одному з великих провінціальних міст на
Україні в початку 1918 року.

ДІЯ ПЕРША.

Велика кімната. Вона одночасно служить і за їдальню і за робітню, кабінет і вітальню. Ліворуч від глядача ближче до рампи теслярський варстат. Тут же дошки, струменти теслярські; над варстатом до стіни поприбивані полиці з пофарбованого дерева. Біля варстату стоїть невеличка шафа для книжок, яку допіру роблять.

Далі по лівій стіні полиці з книжками. Між варстатом і полицями з книжками двері в другі кімнати. В задній стіні велике італійське вікно. Крізь його видно будинки міста. Біля вікна зліва стоїть стіл до писання, фотель. Справа буфет. В стіні, що праворуч, другі двері до сіней. Попід сею стіною стоїть широка турецька канапа. Над нею старовинний український килим і портрет Шевченка у великому рушнику. Посеред кімнати стіл покритий білою вишиваною скатіркою.

Скрізь на стінах портрети українських письменників, так само прибраних рушниками.

ПАНАС. (Років 30, з голеною бородою, білявий, в очах переважно юмористичний вираз. На йому сорочка з сірого товстого полотна, на шиї зав'язана червоною вузенькою стьожкою; рукава закачані. Підперезаний темносинім поясом. Чорні неширокі штани в чоботи. Він дивиться у дзеркало, розглядаючи себе во всіх боків. Коли в сусідній хаті чується голос, він хутко одходить од дзеркала, бере рубанок і стругає.)

ХРИСТЯ. (Років 24-х, білява, з м'якими рисами лиця, одягнена в білу блузку й синю модну спідницю, на спині дві коси. Хутко входить і шукає по хаті, поглядаючи скоса на Панаса.) Та де ж вона? Оде, їй-Богу! Ну, нема ж та й годі! Паню, ти не бачив татової шапки?

ПАНАС. Бачив. На трапку лежить. (Не перестає стругати.)

ХРИСТЯ. Ай, Паню! (Шукаючи підходить до Панаса, м'ягко занадто широ.) А знаєш, Паню, тобі таки без бороди далеко краще! Тепер у тебе зовсім український тип. А тоді трошки скидався на кацапчука, це через те, що борідка була білява і трошки цапина. А тепер же зовсім такий, як чотирі роки назад.

ПАНАС. (Ніби шукає щось круг себе й заглядаючи за Христю.)

ХРИСТЯ. Ішо ти шукаєш?

ПАНАС. Та щось тут допіру говорено про мою борідку. Хто то Христю?

ХРИСТЯ. А вже ж, краще. А що я вчора казала, що гірш, так то' я так... з поганого настрою. Мені здавалось що ти поголився ради приїзду Софії, щоб бути таким, яким вона тебе знала.

ПАНАС. Ага, а тепер уже не здається?

ХРИСТЯ. Ну, Господи! Ну, розуміється, ти можеш хотіть подобатись Софії. Що ж тут такого? Хіба це зараз же повинно значити, що ти в неї закоханий? Господи Боже! Невже ти думав учора, що я ім'яно це думала? Паню!.. Але даю тобі слово, я зовсім так не думаю. Ти віриш мені? Віриш? (Зазирає йому в лицце, ловить руку з струганком.)

ПАНАС. (Сміється.) Ах, ти хитрюга!

ХРИСТЯ. Чим? Чим? Чим же я хитрюга?

ПАНАС. Ну, дитинча, іди шукай шапку, мені треба докінчить оцю поличку. А то як приїде Софія, як закохається у неї то й не кінчу вже зовсім.

ХРИСТЯ. Ну, а хіба ж ти не радий, що вона приїжжає? Ну, скажи по правді. Трошки все ж таки хвилюєшся, Га?

ПАНАС. Ні, мені дуже сумно. І страшно: а як знаєш, як повернеться стара любов? Га?

Що ж ми тоді робитимем, мала моя, га? Стара любов, брат, цупка, живуча. От морока буде!

ХРИСТЯ. (Несподівано гірко.) На що їй повертаєшся, коли ти її й тепер любиш і не перевставав усі ці чотири роки любить.

ПАНАС. (Сміючись.) От-так маєш!

ХРИСТЯ. Ах господи, і чого б я приставлявся. І зо мною ти женився тільки на злість її, і бороду поголив тільки для неї, і стойш тут з рубанком для неї. Ах, нещасний поет, мусить теслярством заробляти на хліб. Бідний талант, загинув через сем'ю. А Софія як же, відома артистка російської імператорської сцени, вона зрозуміє...

ПАНАС. (З посмішкою пильно дивлячись на неї.) Дитинча, навіщо ти собі кіхтоньки в серце запускаєш? Га? Навіщо дряпаєш? Ні кому з того абсолютно ніякої користі немає. Повірь ти мені.

ХРИСТЯ. (Плаче.)

ПАНАС. Так... Додряпалась.

ХРИСТЯ. Ти нік..коли м..мене не любив... Тільки її ...І тепер...

ПАНАС. Ну, скажіть на милості, що значить одна маленька паршивенька, цапина борідка. В руки взяти нема чого, а як зголовив, так які слози через неї. Ні, дитинча,

годі, я заведу через місяць тобі таку, що всі кацапи будуть ахкати. Ой, побачиш... На виставку в Рязань пошлю її. (Обніма й злегенька милув.)

ХРИСТЯ. (Плаче й сміється.) Я — поганка, Паню! Ти не сердься на мене, але мені так боліло ввесь час, так боліло. А тепер, знаєш, легче. Як сказала, так і легче.

ПАНАС. (З усміхом.) Ну, звичайно, як звалиш каміннюку, так воно вмить легче.

Входить Сліпченко. Він — присадкуватий, кремезний, років 50. Вуси довгі, з підвусниками, звисають униз по козацькому, вишивана сорочка з стъожкою. Зверх сорочки піджак, але штани підперезані червоним широким поясом, за якого причеплено револьвера. Говорить поважно, силкуючись удавати козака, трохи театрально:

— Ну, дочко! Ти сюди з чоловіком любоші розводить прийшла? (До Панаса.) Здається, воно трохи не по українському буде „любоші розводить“? Га?

ПАНАС. По українському можна все говоритъ. Не сушіть собі голови.

СЛІПЧЕНКО. Ну, нехай упораємося з тою проклятущою кацапньою, засяду за граматику. Ну, а шапка ж де? Дочко?

ХРИСТЯ. Та їй-богу, тату, її тут немає. Шукаю, шукаю аж... Ой, та ось же вона, дивіться. Лежить собі...

ПАНАС. Тай уредна яка, і не поворухнеться, наче й не вона.

СЛІПЧЕНКО. (Бере смушеву, сиву шапку з червоним козацьким верхом, що звисає майже на плечі, гладить її рукою.) А деж наш Арсен?

ХРИСТЯ. Та пішов же, тату, на вокзал зустрічати Софію.

СЛІПЧЕНКО. Та аж з самого ранку сидить там? Оце добра мені справа. Ну й поїзди, чи той, потяги ходять тепер, хай їм грець. Ну, нічого, хай упораємось з большевиками. А, тай славне козацтво росте. Кидайте ви, Панасе, своє теслярство, записуйтесь у вільні козаки, бороніть рідний край. Яке тепер теслярство? Гляньте яка ловка шапка. Га? (Одягає й береться в боки.)

ПАНАС. (Співає ніби не чуючи.) „Гей, не шуми, луже“.

СЛІПЧЕНКО. О, вже заспівав свої. Українець називається.

Входить ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Років 50, одягнена в темне, блузка дзвіночком, по селянському, на голові темна хусточка. Лице тихе, добре. Вдача лагідна, дуже довірчива, наївна.) — А Софієчки нашої все немає? Чую гомін та й думала вже, що то вона приїхала.

СЛІПЧЕНКО. (Серйозно.) А, ти, стара, хіба й не знаєш? Прийшла ж од неї телеграма,

що вона просто на аероплані прилетить до нас. (Моргає Христі.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Здивовано.) Оце, скажіть! (Стурбовано.) Та це ж, не дай господи, їй упасти можна.

СЛІПЧЕНКО. Ого, прив'яже себе!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та їй холодно ж, Боже мій. Ото яка! А вона таки така. Змалку така була.

СЛІПЧЕНКО. Та пише, що просто в вікно хоче до нас улетіть. Ось сюди. Та щоб ми вийняли їого. Оце стоймо та їй радимось.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та як же так?!... Ой, старий, ти знов оце мене дуриш...

СЛІПЧЕНКО. (Вдоволено сміється.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. А я ж і повірила. Хай Бог милує, літать на цих еропланах. Нехай уже поїздом їде.. (В сінях гомін.) А ну ж стійте. Чи не вона ж ото? Ой, матінки! (Кидається до дверей у сіни її зникає.)

СЛІПЧЕНКО. А справді, ніби Софіїн голос. Е, прилетіла таки! (Швидко йде за Гликерією Хведровною.)

ХРИСТЯ. (Поглянувши пильно на Панаса, біжить за ними.) Вона, вона. Софієчка, Софієчка! (Вибігає.)

ПАНАС. (Сам швидко йде до дзеркала, дивиться, чепуриться. Потім береться за струганок, але, розду-

мавши, одклада набік і одкочує рукава. Видно хвилюється, ніяково про себе посміхається, не знає, яку позу прибрести. Гомін у сінях стоїть хвилини три. Панас уже нетерпляче погляда на двері.)

Входять всі й Софія. Їй років 27. Гарна, волосся темно-русяве. Одягнена елегантно в сірий зімовий костюм, галтований хутром. На голові сіра, під кольор костюма хутряна, не смушева, шапка. Іде обнявши Гликерію Хведоровну. Манера балакать весела, рішуча, трошки неуважна. Тепер зхвильована, в радісному підняттю:

— І все так само, так само, як було. Навіть є Панас Антонович! Доброго здоров'ячка! Як ся маєте? (Здоровкається з Панасом.) Господи, такий самий, а ні трошки не змінився. Тільки... Що це тут за дошки? Майстерня?

СЛІПЧЕНКО. А то наш Панас покинув вірші писати та виробляє шафи тепер. Заробітництво, ніж вірші.

СОФІЯ. Та-ак? Невже?

ПАНАС. (З посмішкою.) Пристосування до сучасного моменту, тільки всього, Софіє Микитівно. Ви не лякайтесь.

СОФІЯ. (Сухо.) Я й не лякаюсь. Господи все таке саме, навіть фотографії в черепашкових рамцях. Ні, я мушу їх поцілувати, вони надзвичайно милі. (Цілує рамці.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та ти б, дитинко, хоч шапочку скинула, роздяглася. І юстоныки ж хочеш? Господи, такий же світ проїхала.

СОФІЯ. (Скидаючи капелюх, жакет.) Та ще як, мамуню! У вагоні четвертого класу, двоє суток не виходячи з вагону. Один салдат спав на плечі, другий на колінах, третій впірався ногами об мою голову, четвертий дихав у шию.

ХРИСТЯ. (Роздягає капелюх і жакет.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ой, матінки!

СОФІЯ. А почуваю себе як свіженький огірочок.

АРСЕН. Та я ж її через вікно з вагону вийняв!

СЛІПЧЕНКО. А що-ж! По козацьки!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Отто, Господи!

СОФІЯ. Ого, ми молодці! Але що найкраще, що найкраще так це те, що, нарешті, дома. Дома, дома, на рідній землі, на Україні, татусю, на нашій любій і своїй тепер землі. І яке щастя говорить по своєму, наче плаваєш. (Лукаво.) Ну, тату, тепер ви вже, росказував мені Арсен, не матимете нас, дітей, що ми „дурну хохлаччину“ заводимо? Га?

СЛІПЧЕНКО. Бувас, дочки, що й стари розуму навчаються. Вік живи, вік учись. А дурнем помреш.

ХРИСТЯ. О, тато тепер таким українцем став, що й нас за пояс заткне.

СОФІЯ. Браво!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ну, а як же Микола Петрович там, доню? Чого ж він з тобою не приїхав?

СОФІЯ. (Весело.) А на віщо він тут здався, кацап?

СЛІПЧЕНКО. Іменно, так! Оце, видно, справжня українка!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ну, де-ж таки. Хоч бідний і кацап собі, а таки ж твій чоловік рідний.

СОФІЯ. Еге, мамуню, уже годі. Уже я не „гаспажа Падпругіна“, а просто собі Софія Сліпченко.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. О! Як же це так?

СОФІЯ. Розвелась. Подала заяву в „Совєт рабочих депутатов“ приклала марку за сімдесят копійок і кінець. Він мені не чоловік, а я йому не жінка. От як тепер, мамцю. (Всі вражені.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Оце Господи! Та чого ж так, дитино? що ж ви погано жили між собою? Обижав тебе? Чи як?

СОФІЯ. Е, мамо, довго говорить, а мало слухатъ. Колись розкажу. А тепер я б все ж таки вмилася.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та зараз, зараз. Otto

справді! Та ходім, ходім! Христю, ти б помогла!

СОФІЯ. Тільки от що. Тут до мене зараз має прийти один чоловік. Я йому з вокзала телефонувала. Дуже важна справа. Доручення з Петрограду. Так де мені його прийняти?

СЛІПЧЕНКО. У нас, дочко, оця хата за все. Ти ж сама знаєш. Пролетарії...

СОФІЯ. І чудесно... (Дзвінок.) О, це ніби якраз хтось дзвонить? Арсене, а ну, подивись. Як до мене, то веди сюди. А вас усіх я вже попрохаю... (З посмішкою показує рукою на двері.)

АРСЕН. (Швидко виходить.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та, може б, умилася все ж таки?

СОФІЯ. Ні, як він, то вже потім. Це хвилін п'ять не більше. Одчеплюсь та й буду вже вільна.

АРСЕН. (Входячи). До тебе, Софіє.

СОФІЯ. Ага... То проси, будь ласка.

Всі виходять на ліво. Арсен на право.

Входять Грінберг і Семяніков. Грінберг в салдацькій одежі, голений, кучерявий, літ 28. Тримається вільно. Самовпевнено, трошки гаркавить. Старається бути англійцем. Семяніков — в косоворотці й піджаку, з борідкою, незgrabний, трохи згорблений, вигляд суто-інтелігентський.

СОФІЯ. Доброго здоров'я. (До Грінберга.)
Вибачайте: ви хто? Товариш Грінберг?

ГРІНБЕРГ. Да, я Грінберг.

СОФІЯ. Дуже приємно. А ви, товаришу?

СЄМЯННИКОВ. Моя фамілія — Сємянников.

СОФІЯ. Чула й про вас. Сідайте, будь ласка. Сподіваюсь, ви балакаєте по українськи? Попережаю; я ні слова по руськи не скажу. Я тільки що приїхала і так скучила за своєю мовою що...

ГРІНБЕРГ. Къ сожалѣнію, товарищ Сѣмянников не говорит по украински...

СОФІЯ. Але ж ви балакаєте? Товариш Сергієнко казав мені у Петрограді, що ви чудесно говорите по українськи.

ГРІНБЕРГ. Да, я ізъясняюсь свободно. Я можно сказать влюблен в этот прекрасный, богатый язык. Коли ви не дуже будете сміятися з мене за мою вимову, то я з великою приємністю. Я ж сам українець, родився й виріс на Україні.

СЄМЯННИКОВ. А меня уж ви того... уж извините, я понимать — то немножко понимаю, а говорить... (Розводить руками й посміхається.)

СОФІЯ. (Весело.) Ну аби розуміли. А хутко й говорить будете. Ну, так от, товариші, я...

(Озирається й говорити тихіце.) Я маю доручення з Петрограду. Там дивуються, що у вас тут так мляво посувается справа.

СЄМЯНІКОВ. Извините. Я не совсѣм понял. Что значит „мляво“?

ГРІНБЕРГ. Медленно, вяло.

СЄМЯНІКОВ. Что же именно вяло? (До Софії.) Вы меня простите.

СОФІЯ. (Сміючись.) О, будь ласка.

ГРІНБЕРГ. Почему вяло идетъ дѣло.

СЄМЯНІКОВ. Ах, вот что! Да, да...

ГРІНБЕРГ. Нічого дивного, товаришко, не має. Ми не маємо вказівок, не маємо грошей. Ми готові кожну хвилину призначить виступ і не рішаемось.

СОФІЯ. А сил є досить?

ГРІНБЕРГ. Все робітництво, і ввесь гарнізон у наших руках. За Центральну Раду тільки зброд ріжний, хулігани та наймані групки вільного козацтва. Нікчемні банди.

СОФІЯ. (Виймає з торбинки пакети і листи.) Тут гроші. Поки що тільки п'ятьдесят тисяч. Потім буде більше. (Подає.) А це лист вам. (Дає Грінбергові пакет і листи.)

ГРІНБЕРГ. Ага... Дякую... (Чита листа.)

СОФІЯ. (Тим часом до Семянікова.) А ви давно вже на Вкраїні?

СЄМЯНІКОВ. Мъсяцев шесть, семь...

СОФІЯ. Що ж вам подобається тут?

СЄМЯНІКОВ. Какъ?

СОФІЯ. (Сміючись.) Нравится вам здѣсь?

ГРІНБЕРГ. (Ралтом.) Великолѣпно! Вотъ этого мы только и ждали. (Семянікову.) Прекрасно! Сего дня можно выступать.

СЄМЯНІКОВ. (Радісно.) Неужели?! (Простяга руку до листа.) А ну покажите.

ГРІНБЕРГ. (Немов не помітивши його руху, хова лист в кишеню.) Сего дня ночью выступаем. О, теперь мы покажем этим наемным бандам разбойников. (Софії.) Спасибо вам, товариш. Дякую дуже-дуже. Ви зробили нам величезну послугу.

СОФІЯ. Дуже рада.

ГРІНБЕРГ. Ну, тепер можна йти? Я гадаю, що ми ще побачимось. Ви мою адресу знаєте. Дозвольте вам ще раз подякувати і побажать всього найкращого. (Стискує руку.) Вибачайте, ще одно маленьке запитання. Але чисто особистого характеру... Ви, здається, артистка Петроградського державного театру?

СОФІЯ. Так.

ГРІНБЕРГ. Можна вас запитати, яким способом ви наша прихильниця? Коли це є не скромність з мого боку? — вибачте будь ласка.

СОФІЯ. О, прошу, Я—прихильниця всього, що гарне. Соціальна революція це така грандіозна, величезна річ, що бути байдужим або ворожим до неї може бути людина зовсім тупа або дуже заінтересована в своєму сучасному добробутові, або як кажуть тепер, в своїх клясовых інтересах. Тупою я себе не можу вважати, а що до клясовых інтересів, то мій батько — залізничний робітник, мати — селянка, брати робітники на заводі. Тільки я та сестра маємо освіту. Але це сталося зовсім випадково. Коли ми були дітьми, то жили в домі відомої артистки Мусалової, може чули?

ГРІНБЕРГ. А як-же.

СОФІЯ. Вона зацікавилась мною й сестрою і присяглась, що зробить з нас артисток. І як бачите, я на сцені. Сестра теж була, але вийшла заміж і покинула.

ГРІНБЕРГ. Це страшно інтересно. Мусалова могла б радіти коли б не вмерла. Я б за одно це поставив більше памятника.

СОФІЯ. Ну, за добре серце памятників на жаль не ставлять.

ГРІНБЕРГ. О, не в доброму серці річ. А в тому, що дякуючи Мусаловій ми маємо таку велику артистку, такий талант. (Вклоняється Софії.)

СОФІЯ. (Сміячись.) Ну, це вже не по бульшевицьки, товаришу. Це буржуазність, говорить компліменти дамам. Так, значить, сьогодня вночі? Я думаю, це пройде безкровно?

ГРІНБЕРГ. О, да! Я думаю... Всього доброго. Бувайте.

СОФІЯ. Бажаю успіху. (Прощається і провожає їх до дверей.)

ГРІНБЕРГ. Дякую. Дякую. (Виходять.)

СОФІЯ. (Підходить до дзеркала й поправляє волосся.)

ГРІНБЕРГ. (Входячи.) Вибачайте. Ще на одну хвилинку. (Підходить ближче.)

СОФІЯ. Будь ласка.

ГРІНБЕРГ. Ви не можете сеї ночі перейти в нижній етаж або переночувати у когось в другому районі? Річ, бачите, в тому, що ми почнем наступати якраз з цього району. Може бути обстріл. Я боюсь, щоб снаряд не попав до вас.

СОФІЯ. О, я не боюсь. Але неваже так серйозно? Навіть обстріл? З артилерії?

ГРІНБЕРГ. Все може бути. Я сподіваюсь, що обійтеться й без цього, але... Мені невимовно шкода було б, коли б вам було зроблено яку небудь неприємність. Я страш-

но радий, що ми маємо таку чудову, таку... прекрасну товаришку. О, це не комплімент, а щира правда.

СОФІЯ. (Сміючись.) Дякую, дякую. Але сподіваюсь, що ніякої неприємності мені не буде.

ГРІНБЕРГ. А все таки перейдіть у друге місце. Як раз ви в такому районі живете. Дуже вас прошу. Га?

СОФІЯ. Ну, Господи! Що я панночка яка небудь, од вистрілу в істерiku впаду? Я в Петрограді мартовську й октябрську революцію пережила, і то не ховалась, а то тут...

ГРІНБЕРГ. Ну, коли так, то... до побачення. (Дуже стискує руку й пильно виразно дивиться їй в очі.)

Входить Панас, але побачивши Грінберга хутко виходить назад.

СОФІЯ. До побачення. Всього доброго.

ГРІНБЕРГ. Сподіваюсь до скорого побачення?

СОФІЯ. Я думаю.

ГРІНБЕРГ. (Низько галантно вклопяється й виходить.)

СОФІЯ. (Знов чепуриться перед дзеркалом і ввесь час подивляється на двері, з яких виходив Панас.)

ПАНАС. (Входячи.) Можна? здається, вже зовсім пішли?

СОФІЯ. Можна, можна. Вибачайте, що вигнала вас із вашої власної хати.

ПАНАС. О, нічого, це тепер трапляється на кожному кроці. А ви вже з нашими большевиками познайомились?

СОХІЯ. З якими?

ПАНАС. Адже це були Грінберг і Семяніков, тутешні лідери большевиків. Хіба ви не знали того?

СОФІЯ. Та невже? Звідки ж мені знати. Я — буржуїка, ніяких партій не розумію. Якою була, такою й зосталась. (Лукаво.) Пам'ятаєте, як ви мене колись лаяли за це? Чи ви вже все забули?

ПАНАС. А цікаво, що вони аж у двох прийшли. Вони важні тут парсони.

СОФІЯ. А ви такий самий упертий лишились як і були.

ПАНАС. Здається, ви й про себе моглиб це саме сказати?

СОФІЯ. (Сміючись.) Нічого собі зустріч старих приятелів: з першого ж слова лаятись почали. У мене таке враження, що ми днів на два—три тільки розлучалися.

ХРИСТЯ. (Входячи на порозі.) Софіє, умиваєтесь іди.

СОФІЯ. (Весело.) Та невже? А умивальник той самий, що перекидається? (Обніма Христю.)

ХРИСТЯ. Той. Тільки Панас його вже погладив.

СОФІЯ. Е, шкода. (Виходить.)

ПАНАС. (Сам. Стоїть якийсь час непорушно, в задумі, потім стріпув головою, немов одганяючи думки, рішуче закачув рукава й починає стругати наспівуючи „Гей, не шуми, луже“.)

Входить з сіненіх дверей Марко, років 25 — 26, рослий, чорнявий, одягнений в салдацьку шенелю, в шапці з червоним висячим верхом. В руці рушниця. Коли роздягається, під шенелью штатські штани в чоботи й піджак.

МАРКО. (Швидко в підняттю.) Де батько? Панасе Антоновичу! Дома?

ПАНАС. А що сталося?

МАРКО. (Ущіпливо.) Е, вам все одно не цікаво.

ПАНАС. (Хитаючи головою на ліво, байдуже.) Там десь. (Співає знов.)

МАРКО. (Підходить до дверей ліворуч, одчиняє й гукає.) Тату! Ідіть сюди. Швидче. (Вертається в кімнату.)

СЛІПЧЕНКО. (Входячи, знепокоєно.) Що таке?

МАРКО. (Тасмно, тихіще, але в веселому підняттю.) Зараз треба йти.

СЛІПЧЕНКО. Куди?

МАРКО. Таємний наказ по всьому гарнізону: сьогодня вночі обеззбройть большевиків. Всім вільним козакам з шостої години вечора бути на місцях.

ПАНАС. (Уважно прислухається.)

СЛІПЧЕНКО. Оце, нарешті, діло. Оце так! А то палькаються з ними сукиними синами.

МАРКО. Тихше. Щоб Тихон не знав. Він дома?

СЛІПЧЕНКО. А правда. Ні, здається його нема.

МАРКО. Мені треба ще свою винтовку почистити. Щоб сьогодня вночі добре працювала. (Скида шенель, шапку, виймає з кешені ганчірочку, струменти, сідає за стіл і починає розбирати рушницю.)

СЛІПЧЕНКО. Ну, нарешті, додумались! Ні, нехай же... (Зупиняється.)

Входить Тихон, років 27, одягнений в подертий темний костюм в косоворотці під піджаком, низенького росту, білявий, сухорявий, подібний до матері.

СЛІПЧЕНКО. А, от і наш панич прийшли. Як там твої друзі кацапи ся мають?

ТИХОН. (Не відповідаючи, бере з етажерки книжку, лягає на канапі й починає читати.)

МАРКО. Вони по українськи не розуміють. Вони тільки по кацапсько-большевитському молитвенику уміють молитися.

ПАНАС. (Голосніще.) „Гей, не шуми, луже“.

СЛІПЧЕНКО. Яка це година? (Дивиться на кишенькового годинника.) Ого, вже п'ята. Чуєш, Марку?

МАРКО. Чую. То ж то воно вже так темно в хаті. (Встає й пускає електричне світло.) От тепер і читати і винтовку чистить і стругать видніше. Правда, панове? Тату, а Арсен дома? Треба й йому новину сказати.

СЛІПЧЕНКО. Та він там коло Софії. Софія ж приїхала.

МАРКО. (Схоплюючись радісно.) Та не може бути?! Та де ж вона?

ТИХОН. (Кладе книжку й нехапаючись сідає.)

СЛІПЧЕНКО. Умивається. Зараз сюди прийде. Треба й свою рушницю обдивитися... (Виходить ліворуч.)

МАРКО. (Сідає.) Ну, це здорово, що вона приїхала. От Тихоне, у нас у родині ще прибавилось буржуазії та шовінізму. Софія писала, що її уже в печінках добре засіла кацапня. Прийдеться тобі, брат, в кацапію до яхръоньок їхати, пропадеш ти тут з нами... Ех, та й ловкенька винтовочка, Тихоне! Подивись. Га? Большевичків як травичку коснітися.

Входять Софія, Гликерія Хведоровна, Христя.

СОФІЯ. (Швидко йде до Марка, обнімає його, цілує.) Здоров гайдамаче! Здоров, мій хлопчику милий! У-у, та й виріс же! Нічого собі хлопчик! О-го-го!

МАРКО. Але ж і ти нівроку, якою красуньою стала! І Петроградська голодня тебе не взяла.

СОФІЯ. О, мене й довбнею не доб'еш!

ТИХОН. (Підійшовши тихо.) Здорова, Софіє!

СОФІЯ. О! Тихенький Тихон! Здоров, голубчику. Тебе, розуміється, не чути й не видно. (Цілються.) Ну, цей, мабуть, срібних карбованців пальцями не ламає? Ну, чого ж ти такий худий? Подивись на Марка.

МАРКО. О, зате він ламає Українську державу, як бублика!

СОФІЯ. О? Як так?

МАРКО. А спитай його. „Вся власть совѣтам, долой буржуазну Україну. Да здравствует единая, недѣлимая матушка Русь православная.“!

СОФІЯ. Та невже? Чого ради?

ТИХОН. Брехать же ж таки не треба, Марку.

МАРКО. Я й не брешу.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ну, дітоньки, не треба ...
хоч сьогодня не сваріться. Христе, накривай
же стіл.

ТИХОН. (Потискує плечима й одходить.)

СОФІЯ. Мамуню! Іш-Богу ж, я не голодна.
Христе не треба.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ну-ну, що ти, Господь
з тобою? Як же так: приїхавши та не заку-
ситься. Оце добре було-б.

СОФІЯ. (Розводить руками.) Ну, щож! Марку,
що це ти робиш?

МАРКО. А це я чепурю рушницю в гості
до Тихонових приятелів, до большевиків.

СОФІЯ. А-га. Хіба вони... що?

МАРКО. Та нічого особливого. Правда,
Тихоне?

ТИХОН. (Різко.) Дай мені спокій, Марку!
Можеш собі з батьком, з Арсеном і з своїми
вільними розбишаками плести всяку мерзоту,
а мене лиши.

МАРКО. Це ж хто вільні розбишаки?

ТИХОН. (Мовчить.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Діти, діти! Знов! Марку,
не чипляйся ж ти, ради Бога.

МАРКО. Ні, я тебе питую: хто то вільні
розбишаки? Батько? Я? Арсен? А ти хто?

ХРИСТЯ. Він — представник інтересів салдат, робочих і б'єдн'їшаго крестьянства!

МАРКО. О, знаємо ми їх!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та хоч би ти вже, доню, не мішалась.

Входить Білянкевич, одягнений в потерту, кольору хакі, тужурку, коротенькі штани. Йому років 45, лице не голене, але видно колись пещене, панське. Балакає мішаниною українського з руським.

БІЛЯНКЕВИЧ. Ізвініте... Я... Мені треба побачити Микиту Івановича. Ізвініте, пожалуйста.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Нічого, нічого, Михайле Петровичу. Заходьте. Микита Іванович зараз ввійде. От познакомтесь. Моя старша дочка...

БІЛЯНКЕВИЧ. (Угодливо, дуже ввічливо.) Очень радъ, очень польщен, очень пріятно. Слыхал много. Изволили из Петрограда?

СОФІЯ. Так, оце допіру.

БІЛЯНКЕВИЧ. Як же там, у Петрограді?

СОФІЯ. Нічого, потрошку живуть.

БІЛЯНКЕВИЧ. (Хіхікаючи.) Соціалістическая Республіка?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Шопочеться з Христею і шведенсько виходить.)

МАРКО. Підождіть, от і в нас буде така сама. Кацапня там подихає з голоду і суне вся сюди, под флагом соціальної революції.

А наші дурні їм і ворота розчиняють. Та ще тих, хто свій край і народ боронить, розбишаками називають. Самі ж падлюки чисті розбишаки, грабіжники, хулігани!

Входять Сліпченко і Арсен з рушницями в руках.

МАРКО. Батьку, ми з тобою, з Арсеном-і з усім вільним козацтвом попали в розбишаки.

БІЛЯНКЕВИЧ. (Примощується в куточку й живо, уважно погляда на братів.)

СЛІПЧЕНКО. Це Тихон так? Спасибі, синку. Спасибі. Плюй на рідну матір, на батька, на Неньку-Україну, що вигодувала тебе такого розумного.

ТИХОН. (Читає.)

МАРКО. Яке йому діло до України?

ТИХОН. А ти думаєш, ти її рятуєш своїм шовінізмом і що оддаєш на поталу панам і буржуям?

СЛІПЧЕНКО. Яким панам? Яким буржуям? Де ти взяв їх? Хто в нас пани в Україні? Українці? Буржуї то якраз твої приятелі-кацапи, жиди, ляхи. От хто буржуї! І от з ким ти йдеш проти свого народу, з ворогами нашого відродження. Ренегат ти, зрадник!

ТИХОН. Я йду з робочими і селянами проти їхніх ворогів.

СЛІПЧЕНКО. А ми ж хто, щеня ти? Хто я такий, чортів сину ти? Га? Пан? Буржуй? А хто з мене сорок п'ять літ по заводах кров смокче? А тебе я вигодував на які гроші? Якими руками вони зароблені? Так що ж ти мені варнякаєш про робочих та ворогів їхніх? Я вже їх добре знаю, не вчи! „З робочими та селянами“. Так ти ж і йди з ними! А не з Семяніковими та Грінбергами.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Гукає з дверей.) Мікито! Старий! А йди-но на хвилиночку.

СЛІПЧЕНКО. Всипать би тобі гарячих штук двадцять, порозумнішав би! (Виходить.)

ПАНАС. (Що ввесь час стругав і подивлявся на Белянкевича, раптом голосно сміється.)

Всі здивовано дивляться на його.

ПАНАС. А, правда, Михайлі Петровичу, цікава сценка? Як демократія сама себе за горло душить? Ще трошки і можна буде голими руками брати. Як ви гадаєте? Ще трошки мовчки підождать і... готово. Правда? (Підморгую.)

БІЛЯНКЕВИЧ. (Встає.) Я вас не розумію. Извините, я, кажется, здъсь лишній... (уклоняясь дамам і ображено виходить.)

ХРИСТЬЯ. Михайлі Петровичу! Та куди ж ви?... Ну, за що ж ти образив чоловіка?!

ПАНАС. Не хвилюйся, Христенько... Він не образився. Він пізніше у свій час прийде. От вони перегризуть собі горла, а він тоді прийде, залигає обох і сяде.

СОФІЯ. А віш хто такий?

ПАНАС. Безробітний поміщик. Мав тисячу десятих, кінський завод, дівочий гарем, інгуську охрану, а тепер вчиться чоботи шить і наймає у нас кімнату. Одягнений, як бачиш, під пролетарія.

ТИХОН. Любить Неньку-Україну й хоче записатись у вільні козаки.

МАРКО. Ага: хоче! А не записався? Бо знає, що не приймуть, а большевики приймають всякого, хто заявить себе ворогом Українства.

СОФІЯ. Та невже большевики тут такі вороги національного відродження? Я чула, що...

ТИХОН. (Хвилюючись.) Та що він бреше? Хто ворог? Це ж тільки брехні! І що він... Це просто мерзостъ говорить подобныя вещи.

СЛІПЧЕНКО. (Входить.)

МАРКО. О! Як захвилювався, аж на рідній большевицькій мові забалакав...

ТИХОН. Да с тобой... с тобой... кнутом надо розговаривать.

СЛІПЧЕНКО. (Спалахнувши.) Хто сміє поганить мою хату мовою ворогів наших?! Це що таке?!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Входить.)

ТИХОН. Ви сами поганите її своїм шовінізмом, людожерством.

СЛІПЧЕНКО. Як ти сказав? (Ступає до його.)

МАРКО. (Схоплює рушницю й підбігає з нею, замахнувшись до Тихона.) Мовчи, гад, прихвостень кацапський! Мовчи!!

СОФІЯ. (Кидаючись до них.) Марку, Марку! Ради Бога! Що ти?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ох, Боже мій! Батьку! Та що ж це таке?! Та діти ж рідні! Брати ж вони!

МАРКО. Який він мені брат?

ТИХОН. Дійснільно, не брат, а хулиган...

СЛІПЧЕНКО. (Люто до його.) Та доки ж це буде? Геть з моєї хати! Геть! Щоб і духу твого не було!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Батьку! Що ти робиш?!

СЛІПЧЕНКО. Мовчи! В моїй сем'ї не було зрадників і не буде! Забірайсь запроданце кацапський!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Плаче.)

ТИХОН. (Рішуче виходить.)

СЛІПЧЕНКО. Убить його мало, паскудника! Тут розривають серце а свої ще й собі. Марку, Арсене, ходімте! Арсене, бери мою рушницю.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Куди ж це й ви?

СЛІПЧЕНКО. Боронить нашу землю, нашу державу, наш темний народ од ворогів його, од таких як отой твій син. Прощайся з синами. Та не рюмсать мені і не розбалакувать, бо я вам всім тут... Ну?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та це ж... Та як же... ночувати же прийдете?

СЛІПЧЕНКО. Як живі будемо, прийдемо. А як ні, то заночуємо десь инде. Ну, Марку, швидче прощайся. Арсене!

МАРКО. Та прийдемо! Чого там? Дурниця. Нічого не бійтесь, мамо. Батько це так собі. Ми тільки в караул.

СОФІЯ. Тату, а може б ви зостались же такі цей вечір дома? Ми ж не бачились чотирі роки.

СЛІПЧЕНКО. Не можу, дочки. Ми з нашою державою не бачились триста років. Коли б і ти могла, то й тебе забрав би з собою, Всіх! (Показув на Панаса.) Он зостається вам муштина. Он як струже! Такі ще гірші ніж отой. Краще вже в большевики йди, а не будь таким байдужим.

ПАНАС. (Струже й наспівує, „Гей, не шуми, луже“.)

СОФІЯ. (Обімає батька.) Ну, а я все ж таки благаю вас: не ходіть цей вечір. Ну, цей же тілько вечір. Ну, до одинадцятої години. Посидьте зо мною. Я ж так скучила за всіма вами. Таточку, хороший, дорогий! Ну, ради вашої її моєї любові до України, не ходіть сьогодня. Марку, прохай тата.

МАРКО. А може б, справді тату?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Плаче.) Старий, не ходи ти... Ну, нехай уже хлопці, молодші. А ти ж...

СЛІПЧЕНКО. Хто старий? Я? Тепер нема ні старих і молодих. Не рюмсайте й одчепіться. Марку, Арсене, ходімте. Нема чого! Вернемось усі живі й здорові. Ну, ходім, ходім! (Зхвилюваний швидко виходить.)

МАРКО і АРСЕН. (Мовчки прощаються й вибігають за ним.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Плаче.)

МАРКО. Та чого, ви, мамо?! Та нічого ж... Ех!

ГЛИКЕРІЯ і ХРИСТЯ. (Виходять за ними.)

ПАНАС. (Мовчки, сціливши зуби стругає.)

СОФІЯ. (Трівожно, швидко ходить по хаті.)

Завіса.

ДІЯ ДРУГА.

Там-же. Того ж вечора. В хаті темно, тільки на стілі, низько над варстатором Панаса горить електрична лампа з густим синім абажуром.

Кріз темне вікно видно вогні городських будинків. Чути приглушену тріскотню кулеметів і рушниць. Поміж цим один за одним чуються вибухи гармат — то ближче то далі. З кожним вибухом в городі блимає світло, немов од блискавки, потім за цим грохіт розриву.

ПАНАС. (З молотком і долотом в руках зігнувшись стойть спиною до вікна над дошкою і вибиває. Не співає.)

СОФІЯ. (Стойть біля вікна й неодривно дивиться на город.)

ХРИСТЯ. (Лежить згорнувшись у куточку канапи й за кожним вибухом здригується, сідає, озирається, непокойтися, знов згортається в клубочок, нарешті не витримує й повним муки, плачу й страху голосом скрикує.) О, Господи! Коли ж це скінчиться? Сім годин уже це страхіття! Я не можу! Я не можу. О! Знов! О, прокляті большевики, бодай вас Бог побив!

Новий вибух такої сили, що брязкотить посуда у шафі.

ХРИСТЯ. (Присідає, стає на коліна й ховається за бік канапи.) Софіє! Та не стій же там. Я боюсь дивиться на тебе. Софіє! Одійди!

СОФІЯ. (Як вибухає, здригується й машинально одступає від вікна, але зараз же знов підходить і дивиться.)

Затихає. Тільки зрідка здалеку чути вистріли рушниць.

СОФІЯ: Здається кінець.

Входить ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Голова їй завязана мокрою хусткою, замлено говорит.) — Дітонь-

ки. Не сидіть ви тут, мої рідні. Тут таке велике вікно, що бомбі легко влетіти. Перейдіть у колідорчик, пересидьте там, там усе ж таки затишніше.

СОФІЯ. (Зараз же підходить до неї, ніжно обіймає й жартовливо виговорює.) А ви чого, мамуню, ходите? Чого? Вам лежать треба. Ходімте, ходімте. Вже перестали.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та й ви, дітки, ідіть звідси. Христе, Панасику.

ПАНАС. Нічого, мамо, ми затулимо вікно газетою, то бомбі не видно буде, куди летіть. Лежіть собі спокійно.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ох, побачить вона! Ох, послідні дні настали... Боже ж мій, Боже ж мій! Де ж це наші? Може й на світі вжс немає? Змілуйся, Царице небесна...

СОФІЯ. (Злегка веде.) Ходімте, мамо, ходімте. Як голова болить, то ходить не можна. Треба лежать. А ми підемо в коридорчик. Ходімте. (Веде матір.)

ХРИСТЯ. Може б ти перестав хоч стукати. Мені все здається, що це тут стріляють.

ПАНАС. Пішла б ти, справді, в коридорчик, там немає вікон і менчче чутті.

ХРИСТЯ. Я сама там боятіцьмусь, ходім і ти.

ПАНАС. Мені треба кінчити оцю поличку...

ХРИСТЯ. Ах, я знаю, що тобі треба, чого ти одсилаєш мене в коридорчик.

ПАНАС. На тебе гарматні вистріли погано впливають, дитинко.

ХРИСТЯ. Зате на тебе дуже гарно. Я знаю.

Входить Софія.

СОФІЯ. Христе, переїшла б ти, справді, в коридорчик, — ти тут тільки нервуєшся.

ХРИСТЯ. Я боюсь там сама, ходім зо мною.

СОФІЯ. От тобі й маєш, чого ж там боятись? Там не достане ні одна куля. .

ПАНАС. (Упускає на землю долото. Од стуку його Христя й Софія здригуються.)

СОФІЯ. Ах, Панасе Антоновичу! Охота вам й-Богу, в такий час... Ну, невже вам хоч не цікаво, принаймні, що там робиться?

ПАНАС. Хіба вам не відно й не чути, що там робиться?

СОФІЯ. Ну невже ж вам не цікаво хто кого перемагає?

ПАНАС. Абсолютно не цікаво. (Стукає.)

ХРИСТЯ. (Підбігає до його.) Покинь стукати! Покинь стукати! (Перчується.)

ПАНАС. Христю, не хвилуйся. Що з тобою?!

ХРИСТЯ. Як ти можеш стукати тут, коли там помірають люди, коли твої брати... Як можна так?!

ПАНАС. (Спокійно.) Тільки так і можна... (Раптом, не стримавши себе вибухає несподіваним гнівом.) Тільки так і можна! Чуєш ти?! Тільки так можна й треба. Треба-а! Чуєш?!

ХРИСТЯ. (Злякано, тихо.) Чого ж ти на мене кричиш?

ПАНАС. (Тим же голосом.) Запамятай твердо: тільки так і можна!

ХРИСТЯ. (Вибухнувши плачем вибігає з хати.)

ПАНАС. (Вражено, зніяковівши.) От тобі й маєш.

СОФІЯ. На віщо ж ви її образили?

ПАНАС. І на думці не мав ображати її.

Стрілянина знов вибухає, ще з дужчою силою. Гарматні розриви чуються раз-позраз, майже без перерви, утворюючи страшний грохіт. На фоні цього гуркоту стають частіщими стріли кулеметів і рушниць. В місті займається пожежа. Крізь вікно видно велике сяйво, дим і величезні язики полум'я.

ПАНАС. (Одкладає молоток і долото й підходить до вікна) Одійдіть Софіє Микитівно. (Бере її за руку.)

СОФІЯ. (Мовчки визволяє руку й злегка одпиха його.)

ПАНАС. Я вас прошу... Не будьте ж хоч тепер такою, як... чотири роки тому. Софіє!

Снаряд вибухає з великою силою недалеко. Зараз же куля з дзвоном розбиває скло в вікні. Панас і Софія разом одскакують од вікна вбік за шафу. Софія машинально хапається за Панаса, шукаючи в його захисту.

ПАНАС. (Сильно обнімає її, потім раптом гаряче, жагуче цілувє.)

СОФІЯ. (Якийсь мент стоїть в його обіймах непорушно, потім одкидається назад, вдивляється в Панаса.)

ПАНАС. (Хоче підійти до неї.)

СОФІЯ. (Мовчки помалу, але рішуче крутить головою.)

ПАНАС. (Зупиняється. Далі повертається й іде до вікна, стаючи посередині його.)

СОФІЯ. (Строго, сердито.) Панасе! Одійдіть...

ПАНАС. (Мовчки стоїть, не повертаючись.)

СОФІЯ. (Підходить і стає також.)

ПАНАС. (Бере її з силою за руку й одводить до канапи. Сам переходить до варстатау і сідає там, схиливши голову на руки.)

СОФІЯ. (Сидить в кутку канапи, одкинувши голову на спинку й заплющивши очі.)

Стрілянина потроху зменшується й затикає.

СОФІЯ. (Ворується, встає і дивиться в вікно.)
Ще десь горить.

ПАНАС. (Не рухається.)

СОФІЯ. (Помалу підходить до його й зупиняється. Тихо.) Панасе!

ПАНАС. (Сидить так само.)

СОФІЯ. (Ніжно, але рішуче бере його голову однокою рукою й одхиляє назад. Пильно дивиться якийсь час йому в очі не приймаючи руки з чола його й тихо питав:) Що ж то було там? (Хитає головою до шафи.) Нервовість?...

ПАНАС. (Мовчить і дивиться на неї.)

СОФІЯ. Спомин?

ПАНАС. (Не відповідає.)

СОФІЯ. Жарт?

ПАНАС. А у вас що було?

СОФІЯ. (Приймає руку з лоба й посміхається.) Стара історія. Невже ви ще й тепер боїтесь „загубити своє першенство і владу мушчини?“ Це ж, нарешті, скучно і смішно, мій друже. Що було чотири роки тому припаймні боляче, то тепер... просто смішно. Добре, я вам перша скажу, щоб покінчить з самого початку: у мене був просто страх кулі. Як би тут стояв Марко, я зробила б те саме. А про останнє треба вже у вас питати.

ПАНАС. (Встає й посміхається.) Та й питати не треба: так ясно і вам і мені. (Вертається за полотоєм.)

СОФІЯ. (Якщо чент мовчить.) Правда, мені не зовсім ясно, але, коли...

ПАНАС. (Сміється.) Ну, не ясно. Ну так не

варт про такі дрібниці й говорить... Здається, кінчилась уже „битва руских с кабардинцами“?

СОФІЯ. (Різко одходить од його. Іде до вікна й дивиться. Рантом пускає електрику й різко до Панаса.) Ви всі тут такі шовіністи й запальні оборонці старого ладу, як батько й Марко?

ПАНАС (Здивовано якийсь мент дивиться на неї.) Для чого ви засвітили?

СОФІЯ. Хочу. Одповідайте. Чи й на це питання у вас нема відповіді?

ПАНАС. Де ж ви бачили тут „оборонців старого ладу“?

СОФІЯ. Он вони! (Показує на вікно.) Чуєте як буються з тими, хто хоче знищити той лад?

ПАНАС. А-а?? Так ви, значить, з тих, що нищать старий лад?

СОФІЯ. А ви гадаєте, що кожна хоч трошки чесна, щира людина, не засліплена диким націоналізмом може не належати до тих? Що можна стругати дошки в той час, коли перевертается все життя, коли руйнуються всі гидоти, в яких ми бовталися досі? Ви гадаєте, що багато є таких боягузів, які в такий мент можуть ставати в позу філософського песімізму й прикривати ним свою дійсну натуру?

ПАНАС. Як казати по широти й серйозно, то таких пещирних і нечесніх людей є тепер багатенько. Так мені здається, Софія Микитовна.

СОФІЯ. Господи! А я їхала сюди і думала, що хто, а наші не можуть бути оборонцями того зла, якого так зазнали за своє життя. Я думала: ну нехай в Росії буржуазія, панство боронять своє панування. А хто у нас на Україні? Ми ж так любимо говорити, що ми — „народ робітників і селян“, кого ж ми от-там (киває на вікно) так люто боронимо? Ну, та нехай батько, Марко, нехай тисячі обдурених не знають що вони роблять, нехай своїми власними руками держать і не пускають ярма з своїх бідних темних ший. Їм буде прощено. А ви? А ви? Ви ж поет, ви — художник, ви — соціаліст. Ви ж колись мучили мене за те, що я не була „громадянкою“, як ви казали, що, будучи українкою, я не цікавилася політикою і хотіла бути актрисою. Ви ж самі мені давали книжки про соціалізм, ви ж мене вчили ненавидіть цей лицемірний, несправедливий, грабіжницький і злочинний буржуазний лад. Хіба не правда?

ПАНАС. Правда.

СОФІЯ. Так що ж ви тепер, тепер, коли інчі нищать, руйнують, топчуть цей прокля-

тий лад, що ж ви стружете отут-о? Чому ви не там? (Хапає себе за голову, з непорозумінням.) Господи! Я не розумію, що ж це робиться?! Як же це може бути таке. Як можна бути проти, та ще як! Проти того, що хотять болышевики. Як ви, ви не розумієте, що це ж величезна подія всіх віків, усього світу? Що це переворот всіх цінностей, що це зоря нового життя? Цілком нового, на інчих підвалинах, справедливих, розуміших, прекрасних. Як ви не бачите всієї естетичної грандіозної краси цього? Господи! Ну, нехай обиватель, нехай буржуй гвалтує, що одбирання в його награбленого ним є грабіж. Але як ви не розумієте що це ж саме одбирання творить нове життя, нову мораль, красу, нові відносини людей, вільні, здорові, гарні? Як це може бути, виясніть мені, що батько, Марко, що тисячі наших робітників, рабів нещасних, що вони цього не розуміють і буються з тими, хто несе їм визволення? Я наче в кошмарі. Я не думала що буде така боротьба. Яка ж сила штовхає їх на таке злочинство проти себе, проти таких же, як і вони. Яка сила держить вас отут-о, за цим дурним варстатором?

ПАНАС. (З цікавістю.) І невже ви серйозно вірите в можливість цього... нового життя?

СОФІЯ. При чому тут віра? Я хочу, я

бажаю цього всіма силами моєї душі. Хіба цього не досить? Хіба не досить що весь народ, всі хто працює, хто покривдженій, хто упосліжений, всі хотять цього? Цього мало? Хто ж може стати проти народу? Хто? Де та сила? (Рантом ступає до Панаса, широко, жагуче.) Ну, Панасе, забудем, всі особисті наші непорозуміння. Я говорю з вами, не як... я говорю з вами, як ваша учениця. Ви першій примусили мене думати про такі речі. Я не знаю ніяких партій, програм, я не большевичка, не меньшевичка, ніхто, я просто служу, як людина, яка хоче... бути чесною і хоче добра як собі, так і своїм близьким. Ви розумієте мене? Ну, так я вас питую всім серцем своїм: чому ви не з тими, що буються там за добро наших близьких, за щастя, може, всієї людськості? Чому?

ПАНАС. (З мукою беручи її за руку.) Знаєте що, Софіє: не мучте мене. Ради Бога, не мучте. Досить з мене одного. Я не можу вже думати про це. Я нічого не хочу. Я вже не соціаліст. Я... Ну, знаєте що: не будемо лучче говорити про це.

СОФІЯ. Але чому ж. Чому. Ради Бога?

На улиці під вікнами внизу вибухають вистріли. Кулі поцілюють в вікно, шибки з брязкотом падають додолу.

СОФІЯ. (Інстінктивно кидаеться до Панаса.)

ПАНАС. (Тягне її до землі й сам лягає.) Лягайте! Лягайте!

Вистріли не перестають.

ПАНАС. (Швидко повзе до електричного гудзика й гасить світло.) Вони стріляють на світло. Лежіть.

Стихас. Чути на улиці топотіння багатьох ніг, крики, глухіщи вистріли.

ПАНАС. (Прислухається.) Хтось одмикає двері...

З сінешних дверей хутко входить.

АРСЕН. (З рушницею в руці. Голова обвязана білим, на білому виступила кров. Він похитується і важко дихає. Помітивши Панаса, скрикує.) Хто це? (Наставля рушницю.)

ПАНАС. Це я, Арсене. Це я. (Світить світло.) Що з вами?! Ви ранені?!

АРСЕН. Це нічого. Дурниця... Тато прислав сказати...

СОФІЯ. (Підбігаючи, тривожно.) Арсене! Хлопчику! Що в тебе? Ранено? Господи! Іди сядь, ляж... Панасе, дайте води, швидче!

АРСЕН. (Кладучи рушницю на канапу.) Та нічого нема. Не треба, так собі, вдряпнуло. Я на хвилинку. Мущу зараз... знов іти. Я тільки сказати... (Не хоче сідати.)

Входить **ХРИСТЬЯ.** (Побачивши Арсена, кидается до його.) Що? Що таке? Ти ранений.

АРСЕН. (Нетерпляче.) Ай, дайте мені спокій. Тато прохав сказати, що ми всі живі й здорові. От і все. Щоб ви не турбувались. І... яб... води випив.

СОФІЯ. Зараз, зараз. Я подам. Та присядь. (Кидаеться до карафки з водою й подає йому. В той же час пильно слухає що каже Арсен.)

АРСЕН. (Сідає.) Я трохи втомився. Швидко йшов. За мною гналась ціла юрба большевиків.

ХРИСТЯ. Ну, а хто ж перемагає? Хто то так страшно стріляє? Напі?

АРСЕН. І вони, і наші. У їх нема гарматчиків наводчиків. Вони платять по тридцять карбованців у годину наводчикам. Десь взяли масу грошей.

ХРИСТЯ. Масу грошей?

СОФІЯ. На, голубчику, пий.

АРСЕН. (Жадно п'є). Дякую.

СОФІЯ. Може ще?

АРСЕН. Ні дякую. Треба йти.

СОФІЯ. Та спочинь трохи. Встигнеш. Розкажи нам трохи. Хто ж перемагає.

АРСЕН. Я не знаю. Вони, здається, мають піддержку. Ми одступаємо з цього району.

ХРИСТЯ. Одступаєте? Чого?

АРСЕН. Ну, я не знаю. Вони стріляють з усіх вікон, з дахів, з льохів. Заняли пошту, телеграф, банк.

СОФІЯ. Он — як! (Погляда на Панаса.)

ПАНАС. (Стойть сперинись спиною до варстату, ніби байдуже слухає.)

ХРИСТЯ. Як же ви їм позволили занять?! У вас же військо, гарнізон.

АРСЕН. Ну-да, гарнізон. Курінь запорожців об'явив нейтралітет. Полк Кошового Сірка — так само. А полк Сагайдачногоувесь перейшов на бік большевиків.

ПАНАС. (Кашляє, зміняє позу.)

ХРИСТЯ. Полк Сагайдачного?! Отой самий, що так урочисто присягався на ...

АРСЕН. Отой самий. Та ще як, сволочі, зрадили. Ми вибили большевиків з Жіночої гімназії. Знаєте де? Ну, а тут недалеко казарми Сагайдачного полку. Ми, значить, рахували на те, що з'єднаємось з ними й очистимо зразу ввесь район. І Сагайдашники ввесь час нас кликали. Ну, ми вже підходили до казарм. Большевики втікають. Ой, як утікали! Не дай Бог. Там їх полягло! Ну, нічого. Сагайдашники виставили жовто-блакитний прапор, махають. Ми розуміється і на думці нічого не мали. Входимо в двір. А двір там такий півкруглий. Тільки ввійшли,

тут як пальнуть вони з усіх вікон на нас. Ми...

ХРИСТЯ. Хто?! Сагайдашники?!

АРСЕН. А-тож. Ну, а коли Сагайдашники зрадили, то розуміється, ми мусіли одступати. Як би не Сагайдашники, ми б їх рознесли! Це ж банди хуліганів. Убили наших там масу. Там і мене оце...

ПАНАС. (Ралтом зривається з місця і з вибухом люті грозить кулаком у вікно.) О, прокляті поганці!! От-так завжди, завжди, на протязі всієї нашої проклятої нещасної історії. Свої вбивають, свої паршивці! (До Арсена, рішуче) Давайте сюди вашу винтовку, патрони, все.

АРСЕН. На що?!

ПАНАС. Ви зостанетесь дома, ви ранені, а я піду замісць вас. Христю, дай мені піджак і шапку. В тій хаті. Давайте патрони.

АРСЕН. Та як же...

ХРИСТЯ. Панасе! Що ти хочеш...

ПАНАС. Христе, я тебе прошу принести мені піджак і шапку з тої кімнати. Коли твоя ласка. Чуєш?

АРСЕН. (Підвідиться.) Почекайте. Але ж ми можемо вдвох піти. Я вам зараз достану руш... (Хитається й хапається руками за Панаса і Софію.)

СОФІЯ. Арсику, любий!... Він зомлів. Христю, дай води, швидче ради Бога. Панасе, держіть з того боку. Кладіть на канапу Арсику, хлопчику!... Це рана його. Піддер- жуйте, я подивлюсь рану. Треба перевязать. Христе, швидче води. Може є йод, карболька або якась інча дезінфекція.

ХРИСТЯ. Є йод.

СОФІЯ. Давай швидче. Води налий у глибоку тарілку. Та швидче, Христе. (Розмовує в той же час повязку з голови Арсена.) Нічого собі „вдряпнуло“, така маса крові. Держіть, Панасе, держіть. Арсику, дорогий мій, бідний... От, Господи! Ах, якаж рана! Христю, Бога ради, швидче ж. Серветок дай, серветок Дві, три чотири.

ХРИСТЯ. Зараз, зараз. Ах, Боже мій. (Хапа з буфету глибоку миску, карафку з водою, слоїк з йодом і біжить з цим до кашапи. Підставляє стілець і ставить все це на його. Халається, трівожно дивиться на Арсена. Знов біжить за серветками. Подав Софії.) На, на. Може, рушник?

СОФІЯ. Налий води в тарілку і влив туди йоду.

ХРИСТЯ. Багато йоду?

СОФІЯ. Ну, щоб добре жовта вода стала. Не бійся, лий.

ХРИСТЯ. (Готовує воду.) Зараз. Зараз... (Підставляє стільця з водою.) Так нічого? Чи ще?

СОФІЯ. Добре, добре. Серветку. Ах, бідний хлопець. (Промива рану.) Здається череп не зачепило, але всю шкуру знесло. Арсику, милюй!

АРСЕН. (Розплющув очі, ворушиться.) Що таке?

СОФІЯ. Нічого, нічого, любий. Треба твою ранку перевязать. Посидь так.

АРСЕН. Мені по... погано... (Умліває знов.)

СОФІЯ. Знов умлів. Крови загубив багато.

ПАНАС. Може покласти його? Йому так легче буде.

СОФІЯ. Ну, давайте, тільки обережно, будь ласка. Так, так... Піддержуйте разом і голову, Христю, ти краще візьми його ноги і обережненько поклади на канапу. От-так... Так... Ну, от. Подушку треба.

ХРИСТЬЯ. Зараз. (Біжить у другу кімнату, по дорозі дивлячись у вікно, за яким глухо чується стрілянина.)

СОФІЯ. (Промиває рану.) Підставте стільця з водою сюди ближче. Дайте ту серветку. Вийміть ще серветок.

ХРИСТЬЯ. (З подушкою.) А там все стріляють. Горить ще з одного боку. Вся та кімната аж живота. Треба тихше, щоб мама не почула. Вона, здається, нарешті заснула. (Тим часом підкладають подушку під голову Арсенові.)

СОФІЯ. Ну, здається промила.

ХРИСТЯ. (Заглядає.) Господи! Яка рана! Арсик! Бідний! О, проклятої душі большевики! Боже, що ж це буде?

ПАНАС. Ну, я більше непотрібний?

СОФІЯ. Ні.

ПАНАС. (Обережно одвяzuє з Арсена пояс з патронами.) Вибачайте, я пояс його...

ХРИСТЯ. Хтось у сінях гомонить! (З страхом дивиться туди за пею всі.)

Входять Сліпченко й Марко.

ХРИСТЯ. Тато й Марко! Слава Богу!

СЛІПЧЕНКО. Арсен дома? (Злякано.) Що ві?.
и

СОФІЯ. Нічого, злегка ранений. Зомлів.

СЛІПЧЕНКО. А, та сама рана? На голові?

МАРКО. (Хмарно ставить рушницю біля дверей у куток і сідає за столом.)

СЛІПЧЕНКО. (Ставить рушницю там же і п'є просто з карафки. До Панаса, що виймає з під Арсена пояс.) Що це ви робите? Не тормосіть його.

ПАНАС. Мені патрони його потрібні.

СЛІПЧЕНКО. На якого біса?

ПАНАС. Потрібні.

СЛІПЧЕНКО. Може, до большевиків підетe добивати нас?

ХРИСТЯ. Він з вами хоче.

СЛІПЧЕНКО. А-а? Надумався? Ну, та пізно. Ми виступаємо з города. Зайшли по-прощатися. Виганя кацапія з рідної хати! Продали свої синки, продали, зрадили, наплювали самі собі в душу... Ай, Боже! Ай, Боже! Що з такими робити? Що робить з ними? На вогні пекти? Різать на дрібні шматки? І Тихон же з ними!

ПАНАС. Так як виступать, то виступать. Нема чого сидіть. Ходімте!

СЛІПЧЕНКО. (Мовчки дивиться на його.) А дома ж хто зостанеться? Покинемо саме жіноцтво?

ПАНАС. Ну лишайтесь ви.

СЛІПЧЕНКО. Мене їй Марка розстріляють сеї ж ночі. Перший Тихон викаже.

СОФІЯ. Ах, тату, як можна таке говорити?

СЛІПЧЕНКО. Не тільки викаже, а сам розстріляє.

МАРКО. (З гнівом б'є кулаком по столі їй устає.) Як би не полк Сагайдашного! На ранок ми б їх на трісочки рознесли.

СЛІПЧЕНКО. (До Панаса.) Самий вірний, свідомий, самий кращий полк... зрадив! Всі большевики. Не треба їм України, не треба їм волі, нічого не треба, дайте їм волю грабувати, насилувати, пищіть. А большевики

ж це дають, скільки хочете. Розбили ж тюрму і випустили всіх уголовників. Озброїли їх і пустили по городу. Ну?

СОФІЯ. Це не може бути.

СЛІПЧЕНКО. Та як не може бути?! Піди подивись: тюрма порожня. „Неможе бути“! Через що ж не може?

МАРКО. (Ходить по хаті, підходить до вікна, знов до столу.) А мама де?

ХРИСТА. Спить. У неї дуже боліла голова.

СЛІПЧЕНКО. Ну то й не треба будить. Скажете що були. Та ми скоро вернемось. Це чорта вже з два! Каміня на каміні не лишимо. Вивішаємо падлюк до коріння. Кацапа як не виништи до ноги, то й ради з ним нема! Ну, будем прощатись. Ви Панасе заставайтесь з жінками. Треба ж кому небудь.

ПАНАС. (Спокійно, але рішуче.) Ні, не зостанусь. І не кажіть. Я йду зо всіма.

СЛІПЧЕНКО. Хм!... Як же вона...

ПАНАС. Проживуть цей час без нас. Гроші мають. Що ж робить?

Голосний дзвінок.

Всі змовкають і повертаються до дверей.

СЛІПЧЕНКО. Хто б це міг бути?

МАРКО. Чи не Хомчук забіг за нами? Пора тату. (Швидко йде в сіни.)

СЛІПЧЕНКО. Хм! Дивно, дивно. Хто б це міг бути?

Через який мент чути дужий крик. Топотіння ніг. В кімнату вбігають большевики з револьверами і рушницями в руках. Де які в салдацькій одежі, де які в штатській. Де котрі обмотані „лентами“ з набоями.

Збоку в деяких висять шаблі.

Всі вони кричать „Руки вверх“! „Руки вверх“! І ціляться на всіх.

Всі підводять руки догори. Сліпченко зробив був рух до своєї рушниці, але зупинився і також підняв.

Слідом за юрбою вводять Марка з піднятими догори руками в супроводі трьох большевиків з револьверами і рушницями.

1-й БОЛЬШЕВИК. (До Сліпченка.) А-а, вот он старий пес! попался, стерва? А кто еще тут есть? (До Панаса.) Ты кто?

2-й БОЛЬШЕВИК. Да что їх госпитувається много. Усіх на одну шворку та й гайда!

3-й БОЛЬШЕВИК. (До Панаса.) Ты — кто, я спрашиваю?

ПАНАС. Хіба ви не бачите?

1-й БОЛЬШЕВИК. (Дивиться на варстат.) Робочий?

ПАНАС. Робочий.

1-й БОЛЬШЕВИК. (Побачивши Арсепа.) А-а, ранений вильний козак?

СОФІЯ. Это не вильный козак. Это гимназист. Его ранила пуля через окно. Посмотрите. Он сидѣл дома. Мальчик.

2-й БОЛЬШЕВИК. А ти хто ж така заступниця.

СОФІЯ. (Мовчки оглядає його з ніг до голови і одвертається.)

1-й БОЛЬШЕВИК. Подожди товарищ. Невинних не трогать.

3-й БОЛЬШЕВИК. Ну, скорѣе, нечего! Сказано, этих двух. Чорт с ними, с другими. Ну марш за нами.

Серед большевиків. Идем, идем! (Надо скорѣе... Українцы захватять.)

СОФІЯ. Куди ж вп ведете їх?

2-й БОЛЬШЕВИК. А тобі какое дѣло? Хочеш з ними? Ходім!

1-й БОЛЬШЕВИК. (До Сліпченка.) Ну идем! Ведите того.

СОФІЯ. (До I-го.) Прослушайте, товарищ, куда вы ведете их?

МАРКО. Та що ти питаетш їх? Хіба ти не бачиш, з ким ти говориш?

Серед юрби. Та што там за разговори?

— Марш! Веди їх!

— Да прикончить здѣсь и баста!

— Стрѣляй их всѣх, буржуев!

1-й БОЛЬШЕВИК. Товарищи! помнить, что мы не разбойники! Слышите? Первого сам застрѣлю! (До Софії.) Это ваш отец и брат?

СОФІЯ. Да.

1-й БОЛЬШЕВИК. Мы их арестовали за контрреволюціонное выступленіе против рабочих и крестьян. Они будуть судимы революціонным трибуналом.

СОФІЯ. Мнѣ можно слѣдовать за Вами? Я знакома с товарищами Гринбергом и Семянниковым. Я сегодня приїхала из Петрограда. Вы можете отвести их к товарищу Гринбергу?

2-й БОЛЬШЕВИК. Та што за разговори такі? Там гайдамаки набіжать, а ми тут з буржуями мармелади... види їх к чортові матері, а то тут же перестреляю всіх, як собак.

1-й БОЛЬШЕВИК. Ну, идем! (До Софії.) Слѣдовать можете. Но... я Вам не совѣтую.

СЛІПЧЕНКО. Прощайте, діти! Мамі там ска... (Його штовхають у спину прикладом і він заточується й майже вибіга в сіни.)

СОФІЯ. (До Христі.) У тебе є якесь пальто? Хустка?

ХРИСТЯ. (Ридаючи.) Там... там... у... сінях... на вішальці... а хустка на... скрипні...

СОФІЯ. Добре...

ПАНАС. Чекайте, я з вами! (Біжить у сусідню кімнату, вибігає й прибігає у сіни з шапкою й піджаком, на ході одягається.)

ХРИСТЬЯ. (Голосно ридає.)

Коли в сінях стихає, в кімнату обережно входить Білянкевич. Він немов винюхує, озирається, усе розглядає. Зупиняється і скоса дивлячись на вікно і прислухаючись ледве помітно вдоволено посміхається.

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЬЯ.

Велика кімната, канцелярія. Канцелярські столи, шафи,
етажерки. На стіні великий портрет Шевченка.
В стіні ліворуч вікна на двір. В задній стіні двоє
дверей. Одні ближче до вікон, другі в передпокій. В
стіні праворуч також двері в другі покої.
В кімнаті страшений розгордіяш: шибки повибивані,
долі валяються подерті папери, канцелярські книжки,
порозливано чорнило, деякі стільці й столи побито,
перекинуто.
Біля дверей передпокою стоїть на варті красногвардеець.
На столах, підклавши книжки під голову, сплять, двоє
других красногвардейців. Біля вікна стоять інчі двоє
й дивляться на двір. На дворічується залп.

1-й КРАСНОГВ. Готово! Пришли. Больше не встанетъ, сукн сын.

2-й КРАСНОГВ. Носом так и клюнул в стъинку.

1-й КРАСНОГВ. Стой! Ведуть офицера! А-а, чортова душа, трусишся? Ач-ач, як ноги підгинаються. О, о, хапається за бариньку, за бариньку. А тій якого черта там нада?

2-й КРАСНОГВ. Жена, должно быть. Видишь, просит... Жалко, стало быть.

1-й КРАСНОГВ. Жалко? А нас чом не жаліла, як вони по мордам нас били та розстрілювали? Нехай тепер... А-а, руки хапає цілуватъ. Так її, прикладом, падлюку. Верно, оттак, ногою. До стінки ставай, чого там руки цілуватъ. Правильно. Умліла. Оттак краще.

ВАРТОВИЙ. Крикни им, Корніенко, чтоб... Куда? Куда? Сюда нельзя. (Хоче спинить Софію, яка швидко входить.)

СОФІЯ. (Показуючи папірця.) У мене пропуск. Сюди має зараз прийти товариш Грінберг. Мені його треба бачитъ.

ВАРТОВИЙ. А ви кто будете? Из украинцев или наших?

СОФІЯ. І з українців, і з ваших.

ВАРТОВИЙ. Гм! Чудно. Таких мы вою куда отправляем. (Хитає в напрямі вікон.)

СОФІЯ. Не знаете, хутко має прибути товариш Грінберг?

ВАРТОВИЙ. Я твоего дурацкаго языка не понимаю; говори по человѣчески!

Двері в задній стіні, ліворуч одчиняються. Звідти виходить офіцер, за ім' Сініцин, одягнений в штатське, молодий, білявий, в спній косоворотці.

СІНІЦ. (Голосно.) Свободен! Двух провожатых! Провожатые!

1-й КРАСНОГВ. (Починає будити тих, що сплять.) Провожатые, вставай, Слышь?

ОФІЦЕР. (Сяє від радости.) Благодарю вас, товарищ! Не беспокойтесь, пожалуйста, я и без провожатых.

СІНІЦ. (Сердито.) Провожатые! Спят, черт бы их побрал. Провожатые!

ПРОВОЖ. (Встають, похмуро чухаються, беруть рушниці й кажуть офіцерові:) Ну, идем! В середину становись, куда лъзеш! (Виходять.)

СІНІЦ. (До вартового.) Слѣдующаго! Много их еще там?

ВАРТОВИЙ. Есть порядочно. Вот тут какая то. (Показує на Софію.) Товарища Гринберга хочет видѣть.

СІНІЦ. Вам товарища Гринберга? Пропуск есть?

СОФІЯ. Есть. (Показує папірець і хоче подати.)

СІНІЦ. (Маха рукою.) Не надо. Подождите. Он сейчас должен прїѣхать. (Вартовому.) Слѣдующаго. (Іде до себе.)

ВАРТОВИЙ. Сейчас. Закурить надо. (Закурює.)

1-й КРАСНОГВ. (Сміється.) А той офицерик зрадів, що свободен. Я, каже, і без провожатих. А того й не знає, що тут то й вся штука в провожатих. От вони його проведуть, куда надо, і буде вже свободен. (Дивиться в вікно.) А ну, чи вже вивели до стінки?

2-й КРАСНОГВ. Сейчас выведут.

ВАРТОВИЙ. (Гукає в двері до передпокою.) Слѣдующій! Живо!

З передпокою впихають молодого хлопця, гімназіста. За ним видираючись з рук красногвардейців, вбігає Мати його, жінка років 38—40, іще не стара.

ВАРТОВИЙ. (Одпихаючи її.) Куда? Куда? Нельзя! Какого черта пускаете, сволочи? Нельзя, говорю.

МАТИ. (Хапаючи його за руки, трусячись, напівбожевільно угодливо посміхаючись.) Я нічого, я

нічого. Я постою тут. Это мой сын. Он гимназист. Коля, проси прощення. Проси прощення. Колечка, синочек мой единственный!

ВАРТОВИЙ. Да нельзя, я вам говорю. Ну народ...

ГІМНАЗІСТ. (В одчаю.) Мамо, ідіть до дому!.. Не треба...

МАТИ. (Злякано.) Коля, замолчи, замолчи! Вы, господа, — то-есть, товарищи! не слушайте его, не слушайте. Он участвовал в любительских спектаклях и потому говорит по малороссійски.

СІНІЦИН. (На порозі.) Ну, что ж слѣдующій? Что здѣсь?

ВАРТОВИЙ. Да вот, эту женщину сюда пустили опять.

МАТИ. (Кидаючись до Сініцина, хоче скопить його руки.) Не слушайте, не слушайте! Он только в любительских спектаклях. Это мой Коля. Он не виноват. Колечка, проси прощення. Коля, не стой так непочтительно! Он боится, он только боится...

ГІМНАЗІСТ. Ах, мамо!

МАТИ. Коля, молчи! Молчи, Колечка! Они тебя отпустят. Ты же ничего, только в спектаклях. Вы же его отпустите, правда?

ГІМНАЗІСТ. Нехай розстрілюють! Я їх не боюсь. Хай живе вільна самостійна Укра...

МАТИ. (Люто кидаючись до його.) Мовчи, тобі кажу! Сказився ти?! Що ти робиш?! Господа, он так, он...

СІНЦИН. Э, к чорту там! Свободен, двух провожатих. Слѣдующаго.

МАТИ. (Радісно.) Свободен?! Колечка, чуєш: свободен! Спасибо, ой, спасибо ж вам! Хай вас Бог...

СІНЦИН. (Зліспо до вартового.) Выпроводить их и слѣдующаго!

ВАРТОВИЙ. (До матері і гімназиста.) Ну, уходите! Скорѣ! (В одчинені двері.) Двух провожатых, свободен. Слѣдующаго.

МАТИ. (Ведучи за руку сина.) Спасибо, товарищи, спасибо! Идем, Колечка, идем! (Виходитъ.) Скорѣ, скорѣ, Колечка.

1-ї КРАСНОГВ. Еге, „ідьом, Колечка“. Іди, іди, там тобі покажуть „свободен“.

2-ї КРАСНОГВ. А, видно, заядлый хохленок. Самостійна Україна. Вот, увидит он Самостійну.

1-ї КРАСНОГВ. (Регоче навмисне грубим голосом перекривляє гімназиста.) „Хай живе вільна, самостійна Україна.“ I вигадали ж, буржуй прокляті. Поддєлються под мужицький разговор і думають, що ето комусь інтересно.

ВАРТОВИЙ. (у двері до передпокою.) Ну, что ж там опять, чорт бы вас... Что там? Скорѣ!

Входить залізничник, молодий, лице бліде, з жахом в очах.

ВАРТОВИЙ. Сюда. (Проводить до других дверей.)

2-й КРАСНОГВ. Вильний козак, должно быть.

На дворі вибух залиу, Красногвардійці дивляться в вікно.

1-й КРАСНОГВ. О! офіцер уже „свободен“. Тільки одною ногою подригувє, як жаба. Так його, за ноги, до купи. Прикладом би іще по голові, а то, сука, ще оживе.

2-й КРАСНОГВ. Пущай оживает, их в общую яму всіх... Одну уже зарыли, душ сорок. Нѣкоторые еще дышали.

1-й КРАСНОГВ. Та ну? Дышали?

2-й КРАСНОГВ. Один дуже стонал. Ничего, всіх засыпали.

ВАРТОВИЙ. А один, сукин син, хитрый, притворился мертвым. Его, значит, хотѣли оттянуть в сторонку. А он, это, как вскочит, весь в крови, морды не видно, побили прикладами. Да как кинется до наших да зубами. Впился, как бѣшенная собака, оторвать нельзя. Его бьют винтовками, а он уже без памяти впился зубами и висит. Так, подлец, и помер. Кусок тѣла вырвал.

1-й КРАСНОГВ. От проклята душа! От-так

вони нашого брата повсігда. Поміра, а таки вирде в тебе шматок тіла.

СІНІЦИН. (Виходить, за ним залізодорожник.) Свободен. Больше не водить. На два часа перерыв.

ВАРТОВИЙ. Свободен без провожатых?

СІНІЦИН. Без. (Виходить в двері до передпокою.)

ЗАЛІЗНОДОРОЖН. (з тим же переляканням лицем за ним.)

ВАРТОВИЙ. Ну, свободны и вы, товарищи.

1-й КРАСНОГВ. Ну, только, ми тоже без провожатих. (Сміється й бере свою рушницю.)

2-й КРАСНОГВ. (Тако ж бере.) Ох, да и спать же буду! Устал, как пес. Три ночи ни на минуту не спал.

1-й КРАСНОГВ. Я з неділю вже не сплю. Та й ще не спав би з неділю, аби передушить усіх буржуїв. Вичистить до ноги, щоб і духу їхнього не пахло. Чисто всіх, з дітьми, з жінками...

2-й КРАСНОГВ. Чтоб и на расплод не осталось? (Поглядають на Софію.)

1-й КРАСНОГВ. Атож! А тих українців дак не то що розстрілювати, а просто живими всіх у яму й засипати. От вам самостійна Україна, от тепер oddіляйтесь од Росії. Верно! Другого способу на їх нема.

На дворі зали. Жіночий приглушений крик.
Всі кидаються до вікна. Софія тако ж.

1-й КРАСНОГВ. Ага, самостійного гімнастистика „ослободили“. А та, а та що виробляє!

ВАРТОВИЙ. Пом'яшалась... Пост, смеється.
Ах, ти... вишь бъда какая вышла. Бъдная!

1-й КРАСНОГВ. Та й її слід би тоже ...
Що іх жаліть? Вони нас жаліли? От нехай тепер самі покуштують. Усіх вирізать про-клятих!

2-й КРАСНОГВ. Дда-а... Тронулась умом.
Надо было отпустить малаго.

1-й КРАСНОГВ. Куда пустить?! Кого?
Варняка чортзна що. З отих малих повиро-
стають великі, то вони нам покажуть. Ходім
лучче! (Виходять.)

Вартовий і 2-й красногвардець ідуть за ним.

СОФІЯ. (Сама. Дивиться в вікно. Потім непокійно ходить по хаті. Хоче йти до дверей у передпокій, але роздумує і рішуче сідає чекати. На дворічується знов зали. Софія зхоплюється, хоче бігти до вікна, але зупиняється й сідає.)

ГРІНБЕРГ. (Входить задиханий, але оживлений, в підняттю, простяга обидві руки Софії, швидко підходить до неї.) Ради Бога, извините, товарищ, что задержал вас. Невозможно было вырваться. Здравствуйте, дорогая! С побѣдою, с торжеством пролетарского дѣла!

СОФІЯ. (Вітається.) Я до вас у важній справі. Я не хотіла вам по телефону...

ГРІНБЕРГ. Ну-да, ну-да... Конечно. Ну? Что? А? Жарко было ночью? А? А как они мерзавцы удирали! А? Это было прямо таки великолѣпно. Мы их били как куропаток. Да вѣдь банды хулиганов, жуликов. Ну, вы не очень волновались ночью? Ваш дом не пострадал? Я думал о вас и, представьте, дѣлал все, что мог, чтоб снаряды не летѣли в вашу сторону. Я даже...

СОФІЯ. (Нетерпляче.) Я дуже дякую вам, але я хочу попрохати вас...

ГРІНБЕРГ. Знаете что, товарищ: говорите по русски, ей-Богу, теперь как то не до этого. Вы меня извините, но момент слишком важный и торжественный что ли, чтоб...

СОФІЯ. (Різко.) Хорошо. Я буду говорить так, как Вам хочется.

ГРІНБЕРГ. Не так, как мнѣ хочется, а...

СОФІЯ. Дѣло в том, что ночью при мнѣ на квартиру красногвардейцы арестовали моего отца и брата. Они находятся здѣсь, в этом штабѣ. Их хотят разстрѣлять.

ГРІНБЕРГ. Вашего отца и брата? За что? Вѣдь они, вы говорили, рабочіе.

СОФІЯ. Да, но они украинцы. Вільні ко-заки.

ГРИНБЕРГ. Вильные казаки? Хм! Они здѣсь?

СОФІЯ. Да. Я насилу упросила подождать с казнью до вашего прихода.

ГРИНБЕРГ. (Стурбовано.) То-есть как? В каком смыслѣ?

СОФІЯ. Я сподіваюсь, що ви їх визволите.

ГРИНБЕРГ. Ах, товарищ, да оставьте вы хот в эту минуту ваше украинофильство. И как вы, право...

СОФІЯ. (Тихо, сцішивши зуби.) Я ошиблась. Я надѣюсь на вашу помошь.

ГРИНБЕРГ. В качествѣ кого они арестованы?

СОФІЯ. В качествѣ врагов, конечно. Что за вопрос?

ГРИНБЕРГ. (Різко.) Я понимаю. Но они кто: офицеры, солдаты, вольные казаки, гайдамаки?

СОФІЯ. Вольные казаки. Я вѣдь сказала вам.

ГРИНБЕРГ. Вольные казаки? Так что ж я могу сдѣлать? Я ничему не могу помочь. Мы издали приказ: всѣх „вильных“ казаков разстрѣливать. Это злѣйшіе враги рабочих. Провокаторы, измѣнники, разбойники! Это негода, которых всѣх до одного...

СОФІЯ. Товарищ, я говорю с вами о своем отцѣ и братѣ! От огульной характеристики вы могли бы воздержаться.

ГРІНБЕРГ. Извиняюсь. Очень извиняюсь. Я понимаю ваше положеніе. И мнѣ очень-очень досадно, что именно вам я не могу помочь. Именно вам. Но согласитесь сами, товарищ, я иначе не могу. Почему освободить вашего отца и брата и не освободить всѣх? Потому, что они ваши родственники? У меня самого — брат контрреволюціонер. Но если его поймают, я не буду стараться освобождать его. Борьба. В соціальнй войнѣ нѣт ни отца, ни матери, ни братьев. Братья — всѣ соціально угнетенные, враги — всѣ угнетатели. Я понимаю, вы как женщина... И потом стоящая далеко по своему соціальному положенію от борющихся низших классов.

СОФІЯ. Ах, причем здѣсь женщина, соціальное положеніе?

ГРІНБЕРГ. Да при том, что нужно имѣть мужество в борьбѣ, товарищ. И нужно быть близким к борющимся, чтобы умѣть ненавидѣть и интересы их ставить выше родственных связей. Если бы вы были в наших рядах, вы даже не подумали бы о том, чтобы просить за двух... контрреволюціонеров, хотя бы они были родственниками. Но вы, конечно, в другом положеніи... И я, понят-

но, не могу быть в претензії. Наоборот, вы оказали нам такую услугу, которая...

СОФІЯ. Во имя чего же я оказала ее, как вы думаете?

ГРІНБЕРГ. Да, конечно, симпатіи ваши...

СОФІЯ. Перестанем об этом. Значит, вы решительно отказываетесь помочь мнѣ?

ГРІНБЕРГ. Я не могу этого сдѣлать, товарищ, поймите вы это. Я нарушу свой долг, совершу подлость, измѣну. Вѣдь я просто не имѣю физической возможности выпустить их. Товарищи не дадут все равно, я должен обмануть их, солгать. Поймите, что вы требуете невозможного.

СОФІЯ. Значит, их разстрѣляют? Так, как тѣх? (Хитає головою на вікно.)

ГРІНБЕРГ. Я не знаю, за что их арестовали; может быть, выяснится... Но я лично...

СОФІЯ. Хорошо. Довольно. Я понимаю, что вы не можете.

ГРІНБЕРГ. Но увѣряю вас, что не могу. Напрасно вы...

СОФІЯ. Да вѣрю я! Что же мнѣ дѣлать, Господи?! Вѣдь не могу я, поймите, не могу я...

ГРІНБЕРГ. Я вас понимаю, я понимаю. Но бывают такія положенія, когда...

Входять Гликерія Хвед. і Христя.

Гликерія Хвед. в темній великій хустці, в пальто,
Христя в чепурненській шапочці.

ГРІНБЕРГ. Куда? куда? Кто такі? Зачѣм?

СОФІЯ. Это ко мнѣ. Мать и сестра.

ХРИСТЯ. (До Грінберга зхвильовано.) Нам сказали, что вы прїѣхали, — мы пришли... Вы вѣроятно от сестры знаете... Мы вас умоляем.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Падає навколошки перед Грінбергом.) Господин, помилуйте, зжалитесь, кормильці ж вони папі.

ГРІНБЕРГ. Товарищ!... Сударыня, что вы, что вы! Встаньте. (Хоче піднятъ, але Гликерія Хведоровна хапає його за ноги, благаючи „помилуйте! Не встану“.) Позвольте, сударыня... (До Христі.) Да помогите же, подымите...

ХРИСТЯ. Мы вас умоляем. Спасите их.

ГРІНБЕРГ. (До Софії.) Товарищ, да поднимите же вашу мать, что же это такое?

СОФІЯ. (Мовчки, тісно стуливши губи, хмарно дивиться в бік.)

ГРІНБЕРГ. Сударыня, встаньте, я вас прошу. Поймите же, что я не могу так... О, Господи! Но не могу же я, я права не им'ю.

ХРИСТЯ. Мы вас умоляем, вы можете.

ГРІНБЕРГ. А, чорт возьми! (Одсувається од Гликерії Хведоровни, вона повзє за ним. Тоді він

рішуче, сердито повертається й виходить в двері до передпокою.)

ХРИСТЬЯ. (Підводить Гликерію Хведоровну.) Встаньте мамо... Встаньте, годі. Буде з нас... Навалялись в ногах Софійних приятелів... (До Софії.) О, сестро, Бог тобі цього не простить! Невинно дивишся? А хтож з оцим самим шопотівся учора та щось йому передавав? Га? Хто успіху їм бажав? А-а, чула я вчора, та не знала що то за успіх, а тоб... Ага? А хто з отим паршивцем Тихоном наслав на тата її Марка большевиків учора? Не ти? Проклята! Приїхала? Продала всіх нас і втікла сюди, сидиш...

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Плаче.) Годі, доню, ходім... Бог з ними.

ХРИСТЬЯ. А що заплатили тобі? наші слязи, кров нашу? Що взяла за батька та брата? Га?

СОФІЯ. (До Гликерії Хведоровни.) Мамо, ради Бога, не вірьте їй! Мамо, вона...

ХРИСТЬЯ, А за всю Україну що взяла? Ух, ти, поганка! Своїми б руками задушила б тебе. (Раптом грізно, жагуче.) Оддаї же нам батька й брата! Оддаї зараз же! Іди до своїх полюбовників, кажи, щоб зараз же випустили їх! Іди!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (До Софії.) Доню!... Ти ж з ними близьке знакома, попроси їх, ублаз-

гай, дитино, рятуй таточка свого і братіка рідного. Доню моя, ой, доню ж моя, що ж ти з нами робиш! (Ридає.)

СОФІЯ. Мамо!... Я благала, я просила...
Я ж усю ніч бігала, шукала...

ХРИСТЯ. Кого шукала? Оцього Юду?

СОФІЯ. Я, мамо, буду ще... Я все зроблю...
Входить красногвардеець з рушницею, з бомбою
за поясом.

КРАСНОГВ. (До Христі та Гликерії Хведоровни.)
А ну, пожалуйте. Вас просять вийти з цю-
дова. Скарбей.

ХРИСТЯ. О, прислав оборонить тебе од нас!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ходім, доню. Ходім
шукать ще кого небудь.

КРАСНОГВ. Пожалуйте, иожалуйте.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Софії.) Прощай, доню...
Ти ж прийдеш додому?

ХРИСТЯ. Її дом тепер тут.

СОФІЯ. Прийду, мамо, прийду... Я оста-
нусь тут, щоб... визволити їх... Мамочко!
(Обнімає, Гликерію Хведор. Ридає.)

ХРИСТЯ. Годі, лицемірко, пусті, а то нас
ще твій оцей приятель застрілить...

СОФІЯ. (Випускаючи матір.) Ой, Христе, як
ти... страшно жорстоко і люто мстишся!

ХРИСТЯ. Я мстюся? За що? За батька і Марка? Так, я готова тобі...

СОФІЯ. Ні, Христе, за інче... Ти...

КРАСНОГВ. Ну, довольно, господа, довольно. Сказано раз і нема чого тут... Виходьте.

ХРИСТЯ. (Рішуче.) Ходім, мамо!... (Виходять; за ними красногвардієць.)

СОФІЯ. (Сама, швидко, зхвильовано ходить по хаті, тикаючись у всі кутки й незнаходячи собі місця. Зупиняється й мовчки стогне, гнівно ламаючи руки.)

Входять: Грінберг, Семянніков, Сорокін, Подкопаєв. Сорокін маленький, років 30, у френчі, гостренівка борідка, пенсне. Весь час без потреби тонко, іронично посміхається. Подкопаєв високий, років 37, короткі вуса, підстрижені, еспаньолка; також у френчі, ніс м'ясистий, качиний, вигляд царського поліцейського пристава, ходить рішуче, твердо, з виразом переможця і начальника. У всіх за поясами револьвери, шаблі, у Сорокіна ще ручна граната, а у Подкопаєва через груди стрічка з набоями, а в руці рушниця без барабана. Входять голосно балакаючи, смючиться. Прямають до Софії.

ГРІНБЕРГ. (До Подкопаєва і Сорокіна.) Вот, товарищи, позвольте познакомить вас с товарищем, которому мы обязаны написм таким быстрым и полным успѣхом. В истории революції имя Софії Слѣпченко займет выдающееся мѣсто.

ПОДКОПАЄВ. (Клаца острогами й перший ступає до Софії.)

ГРІНБЕРГ. А это наш командующий особым отрядом, товарищ Подкопаев.

Подкопаев і Софія мовчки потискують одни одному руки, далі Софія вітається з Сорокіним.

ГРІНБЕРГ. А это прибывший сегодня комиссар из Петрограда, товарищ Сорокин.

ПОДКОПАЕВ. (До Софії.) Позвольте і мнъ, уважаемый товарищ, как лицу, на которого возложена военная сторона освобождения пролетариата, принести вам свою искреннюю благодарность за оказанную вами помощь. Конечно, народ рано или поздно низверг бы все равно подлых грабителей, но... чѣм раньше это случилось, тѣм оно, е... конечно, лучше. Благодарю, товарищ.

СОРОКІН. И тѣм болѣе цѣнна услуга, чѣм полнѣе побѣда. А побѣда полная. Вы можете чувствовать полное удовлетвореніе.

СОФІЯ. (Не посміхаючись.) Спасибо, товарищи, вы преувеличиваете мою услугу.

СЄМЯННІКОВ. (Здоровається й посміхається, як до старої знайомої.) Надѣюсь, теперь то мы будем чаще встречаться?

СОФІЯ. Да, конечно.

СЄМЯННІКОВ. Если позволите, товарищ, спросить: вы не приняли бы теперь болѣе близкаго участія в нашей работе? Нужда в

преданных, культурных, социалистических силах, как вам известно, громадная. Мне кажется, что вы...

СОФІЯ. О, благодарю вас, товарищ. Я не знаю. По крайней мере, не сейчас. Я должна еще переговорить по одному делу с товарищем Гринбергом. Если позволите?

ПОДКОПАЄВ. О, пожалуйста, пожалуйста. Мы тем временем устроим наше летучее заседание. Туда можно? (Показывает на двери в соседнюю комнату.)

ГРІНБЕРГ. Конечно. Можно. Устраивайтесь там, товарищи, я сейчас.

ПОДКОПАЄВ. (Дивиться на портрет Шевченка.) А почему эта контр-революционная икона висит здесь до сих пор? Убрать ее к черту оттуда! (Рушницею сильно бьет по раме и забивает портрет на землю. Протыкает багнетом лицо, настремлюя, крутить и одкидывает в угол.) Эта хохлацкая морда мне надоела, наконец. Вездѣ торчит.

СОФІЯ. Товарищ!..

ГРІНБЕРГ. (Глянувши на Софию.) Товарищ Подкопаев, зачем вы? Всё это Шевченко.

ПОДКОПАЄВ. Да, конечно Шевченко, чорт бы его... (Пометивши щось на товарищах.) А? Что? В чем дело?

СЕМЯННИКОВ. Товарищ Подкопаев, въро-

ятно, ошибся. Он думал, что это портрет какого нибудь современного их дъятеля.

ПОДКОПАЕВ. Я не понимаю, товарищи, в чем дѣло? Современный, несовременный, поэт, учитель, офицер, чорт бы его драл, раз он националист, он враг народа и пролетариата. Я заявляю откровенно, что с национализмом, с этими Шевченками, автономіями, федераціями, самостійностями и прочей буржуазной дряпью буду бороться безпощадно.

СОРОКІН. Ну, ладно, ладно, идемте на засѣданіе. (Підхоплює Подкопаєва під стан і, сміючись, веде в кімнату.)

ПОДКОПАЕВ. (Ображено.) И отлично видѣл, что Шевченко. Важность какая. И вездѣ прикажу снять эту мерзость со стѣн.

СЕМЯННИКОВ. Ну, ну, товарищ, полно горячиться. (Підниха його в спину. Всі заходять в сусідню кімнату.)

ГРІНБЕРГ. Как неофит, он слишком прямолинеен. Ви, товаришко, не звертайте уваги. Людина він хороша, чесна, але трохи... некультурна і грубовата. Що зробиш? Ви хотіли, здається, поговорити зі мною на самоті? Я до ваших послуг.

СОФІЯ. Да, я хотѣла поговорить еще но... послѣ этого...

ГРІНБЕРГ. Але ж, товаришко, це ж людина військова, неосвічена, бувший капітан. Невже ви гадаєте, що ми всі поділяєм його погляди? Але ж ви самі добре знаєте, що іменно ми проголосили прінціп „полнаго самоопредѣленія вплоть до отдѣленія“. Федератівная Советская Республіка. Ми перші вітали Українську Республіку. І тепер, розуміється, тим паче. Ну, як ви можете, їй Богу...

СОФІЯ. (Мовчить і прижмуреними очима тоскно дивиться в вікно.)

ГРІНБЕРГ. Ну, товаришко... Ах, як це досадно...

Входить Панас.

ГРІНБЕРГ. Вам чо угодно?

ПАНАС. (Одягнений в нотерте пальто, з під якого видно чоботи, в картузі, має вигляд робітника. В піднятому стані, весь час криво посміхається.) Товариш Грінберг? Дуже приємно. Як раз до вас.

ГРІНБЕРГ. Извините, товарищ, я сейчас очень занят.

ПАНАС. Я бачу, я бачу. Але я в такій самій справі. Соціалізм і контрреволюція, товаришу. Треба спасать. Я маю контрреволюціонерів, яких треба зараз же арештувати.

ГРІНБЕРГ. В таком случаѣ... Только, пожалуйста, товарищ, поскорѣе...

ПАНАС. О, це дуже скоро. Це — мій батько. Він живе недалеко звідси на селі і балакає по українському. З самого малечку балакає, заядлий контрреволюціонер...

ГРІНБЕРГ. Что это, глупая шутка?

ПАНАС. Боже борони! Як можна?

СОФІЯ. Панасе Степановичу, для чого це?

ПАНАС. (Ніби тепер тільки помітив її.) Ах, и вы здъесь, мадам? Очень пріятно. Вы можете засвидѣтельствовать, что мой отец настоящій контрреволюціонер. Во всяком случаѣ ни-чуть не хуже вашего. Не правда-ли? А между тѣм вашего сейчас разстрѣляют, а мой ходит на свободѣ и угрожает соціализму на Українѣ. Я, как старый соціалист...

ГРІНБЕРГ. Послушайте, вы — или пьяны или сумасшедшій? Что вам?

ПАНАС. Боже мій, товариш. Як же не бути пьянім? Як не бути пьянім? І правильно сказали, товариш, іменно сумасшедшій.

СОФІЯ. Панасе Антоновичу, я вас прохаю...

ПАНАС. Сейчас, мадам, сейчас уйду, как вы нетерпѣливы. Позвольте же и мнѣ соверішти такой же подвиг, какой вы совершили. (До Грінберга.) І крім того, у мене є ще дві тітки, старі контрреволюціонерки, селян-

ки, також балакають по українськи, живуть у другому селі. Читають українські книжки.

ГРІНБЕРГ. Якщо ви немедленно не уберетеся відсюда вон, я вас прикажу разстріляти. Слышите ви?

ПАНАС. Господи Боже мій! А я ж чого сюди прийшов? Я ж не договорив вам, я же ще сам контрреволюціонер. І жорстокий, попережаю вас, контрреволюціонер. Не тільки читаю, але й пишу по українському. От спітайте цю даму. Чого ви посміхаєтесь? Вітаючи всім серцем пришествіє в особі большевиків соціалізма, я не можу допустити, щоб жив такий контрреволюціонер, як я. Куди прикажете мені стати до стінки? Туда? Туда? Туда?

ГРІНБЕРГ. (До Софії.) Чого он — больной, что ли? Кто он такой?

СОФІЯ. Панасе Антоновичу, можна вам два слова сказати?

ПАНАС. С удовольствием, мадам, с удовольствием. Только пожалуйста поскорѣе, мы с товарищем должны окончить наше дѣльце.

Виходить Семяников з порога кличе:

— Товарищ Грінберг. На мінутку можна вас? Извиняюсь, товарищи.

ГРІНБЕРГ. (Швидко йде до його й обидва зникають у сусідній кімнаті.)

СОФІЯ. Що це значить, Панасе?

ПАНАС. Что именно, мадам?

СОФІЯ. (Різко.) Все. Ця комедія, це „мадам“, російська мова зо мною. Що це значить?

ПАНАС. Вам не правиться выраженіе „мадам“; но вѣдь это из почтенія, мад..., ну сударыня, если хотите. Единственно из почтенія к вам. С особой, которая родного отца и брата принесла в жертву великой святой идеї, я не могу иначе говорить, как на языкѣ благородном, на языкѣ наших освободителей, несущих нам свѣточ...

СОФІЯ. Дійсно, ви од страху, видно, зовсім збожеволіли.

ПАНАС. Как не збожеволѣть, мадам, как не збожеволѣть? Вѣдь вы только взгляните туда за окно: горы трупов этих подлых украинцев. Горы, мадам, понимаете ли вы это? Мальчики, дѣти, старики. К стѣнкѣ — и готово. По усам узнают контрреволюцію. Малороссійские усы — и к стѣнкѣ. И как же не благоговѣть перед вами, как не... не божеволѣть? А? Вѣдь сто же ясно, что соціализм пришел, и не какой нибудь там гнилой, европейській, а большевитскій, россійскій, самый настоящій. Позвольте преклониться перед вами. (Низько вклоняється.)

СОФІЯ. (Мовчить.)

ПАНАС. Что прикажете передать на том свѣтъ вашему контрреволюціонному батюшкѣ и братцу? Прощеніе? Или сожалѣніе о их глупости? Что же вы молчите? Извольте хоть словечко произнести.

СОФІЯ. Чого вам треба од мене? За що ви мучите мене? За що?

ПАНАС. (Ілюто.) Чого треба? Випустіть батька вашого і брата! Чуєте? Не смійте їх убивати!!..

СОФІЯ. Як же я їх випущу? Як? Скажіть. Ну, скажіть, що мені зробить, я все зроблю. Піти з бомбою, з револьвером визволять їх? Ходім. Давайте.

ПАНАС. Пізно з бомбами. Вимагайте від ваших товаришів випустити їх.

СОФІЯ. Я вже вимагала, просила, благала. Мама на вколошках стояла перед ними.

ПАНАС. Знаю. А ви стояли і мовчкы дивились, як мама ваша повзала перед паршивцем, перед... жуліком, шарлатаном.

СОФІЯ. Я думала, може це поможе...

ПАНАС. Хе!.. Не помогло? Прислав країногвардійця вивести їх?

СОФІЯ. Він не може випустити. Це була б зрада, порушення обовязку...

ПАНАС. (Сміється.) Яка моральна чистота! А-ну, дайте йому тисячу карбованців, побачите, чи злякається віп зради?.. А-ну, запропонуйте йому свою любов, чи побоїтесь він порушення обовязку? О, мерзотники!

СОФІЯ. Ви мелете чорт зна що. Говорить же, як визволить, ну, говоріть!

ПАНАС. Я ж говорю, якого ж вам ще чорта: дайте йому хабаря, гропшима, тілом своїм, чим хочете, і він випустить. Гроші, може, од вас посorомиться взяти, але тіло... можете бути певні.

СОФІЯ. Ви це серйозно?!

ПАНАС. Що саме серйозно: чи згодиться? А ні трішки не сумніваюсь.

СОФІЯ. Ви по собі судите?

ПАНАС. О, на жаль про Грінбергів я сміло можу по собі судити. Тільки між мною та ними та ріжниця, що я зроблю і не буду вже заводить тепер соціалізма, а вони роблять її заводять. Вони смілівіщи.

СОФІЯ. І ви, іменно ви пропонуєте мені це зробить?

ПАНАС. А ви ж пропонували свої матері повзати перед ним на вколошках? Ви вважали це можливим? Невже ви думаете, що вашій матері було це так само легко, як вам кокетувати з ним?

СОФІЯ. Добре. Я це зроблю. Дякую за пораду. Чуєте: я це зроблю.

ПАНАС. І можливо навіть не без приємності зробите. Ко всеобщему удовольствію.

СОФІЯ. Можливо.

ПАНАС. Та не тілько можливо, а напевно. Та, признайтесь, що ви її самі вже про це трошки думали?

СОФІЯ. Ну, розуміється, думала. Тільки сумпівалась, чи згодиться він. Мені здавалось це трошки негарним, але ви роз'яснили і я сама бачу, що в цьому нічого негарного нема.

ПАНАС. Так, нема: буржуазні забобони. А потім можна буде разом і соціалізм заводить на Україні.

СОФІЯ. Звичайно. Революція повінчає, гарно її орігінально. А життя батька і брата це непоганий подарунок молодого. Як ви гадаєте?

ПАНАС. (Лютот.) Не смійте глузувати з вашого батька і брата! Ви розумієте, що це цінізм? Ви не достойні імена їх вживати.

СОФІЯ. (Хапаючись за голову.) Ох, ідіть швидче з відсіля! Ідіть... А то я не знаю, що буде.

ПАНАС. К стънкѣ? Я готов, мадам, я готов давно. Будь ласка, ірошуй: кличте Грінберга.

СОФІЯ. (Упавши головою на стіл, глухо, болюче ридає.)

ПАНАС. (Довго мовчики дивиться на неї.)

СОФІЯ. (Ралтом затихає, потім зразу підводиться, різко до Панаса.) Чого вам треба? Ідіть собі геть. Забірайтесь. Я з вами не хочу балакать, ви мені гнідкі.

ПАНАС. (Якийсь мент дивиться на неї, потім рвучко повертається й виходить.)

СОФІЯ. (З одчаем і мукою шеноче.) Ох, Боже ж мій! Ох, Боже ж мій! (Кусає хустку, щоб не ридати.)

Входить ГРІНБЕРГ. (Озирається, шукає очима по хаті, читає.) Что, ушел уже этот странный господин? Кто он такой?

СОФІЯ. (Зразу міняючи вираз лиця.) Да, ушел. Я вас задерживаю?

ГРІНБЕРГ. О, пожалуйста. Будь ласка. Я до ваших послуг. Но, може б, ви були ласкаві говоритъ зо мною по українськи. Я, коли не схвилюваний, то з приемностю. Ви вибачайте...

СОФІЯ. Я хотіла тільки от про що попрощати вас: задержати хоч на кільки днів кару над моїм батьком і братом.

ГРІНБЕРГ. Хм. Задержать? Не знаю, чи зможу я? Хм. (Мориться, міркує.)

СОФІЯ. (З вимушеною, кривою, кокетливою по-

смішкою.) Ну, а як я вас дужу-дуже попрохаю? ви постараєтесь, правда? Ваш же вплив такий величезний, що... Адже тільки одстроча, кільки днів...

ГРІНБЕРГ. Бачите, товаришко, я скажу вам отверто: для вас я готов на що вгодно, але... але даже мій вплив, який, я того не скриваю, доволі значительний, в даному случаї, вряд ли. Видите ли... Будем говорити, как свои люди: у нас нѣт никакой дисципліни. Я могу приказать, но исполнить... Даже постановленія совѣта депутатов и то далеко не всюду исполняются. Каждый сам себѣ начальник. И часто поневолѣ приходится отдавать только такія приказанія, которыя пріятны и желательны самим исполнителям, а нежелательных по возможности избѣгать. И я не знаю, как у данному разі... Я дуже боюсь. Хм!

СОФІЯ. Господи! А так хочеться з щирим серцем порадити з нашої перемоги, віддатись цьому почуванню всією душою, без перешкод. І,—ви ж розумієте,—для мене це неможливо. Нехай це буржуазний, старий пережиток, але... це вище моїх сил.

ГРІНБЕРГ. О, я розумію, розумію. Звичайно.

СОФІЯ. Хотілось би всю увагу oddать новим товаришам, познайомитись з вами більше і навіть, як що тільки я на що небудь

придатна, то разом працювати на користь спільній справі...

ГРІНБЕРГ. (Радісно.) Нѣт, в самом дѣлѣ, вы согласились бы?

СОФІЯ. Господи, розуміється: З радостю. Але в такому стані, знаючи, що там твої батько й брат... (Замовкає й поглядає на Грінберга.)

ГРІНБЕРГ. Хм. Але під яким предлогом? Почему этих, а не других? Почему не всѣх? От перші вопроси, які зададуть.

СОФІЯ. Ах, Господи. Стільки вопросів про все можна задати. Ну, зададуть, ну, відповісте що небудь. Адже смерть цих людей нічого не дасть вам, а без неї ви дасте мені можливість жити, вірити, oddati все життя на справу. Ну, хочете так: беріть моє життя взамін життя батька й брата? Хочете? Я буду в вашому повному й необмеженому розпорядженню. Треба буде на смерть послати, я готова кожної хвилини. Хочете? На що вгодно.

ГРІНБЕРГ. (Зиркаючи на неї.) На що вгодно?

СОФІЯ. На все, що прикажете. Повна раба ваша. От уявіть собі рабу...

ГРІНБЕРГ. Однако, как вы любите своих родных. Если б вы так любили идею, соціализм...

СОФІЯ. Но въдь я отдаю себе в ваше распоряженіе именно для ідеї, в интересах ея.

ГРІНБЕРГ. (По паузі.) Гм. Ну, а если я потребую от вас чего нибудь не имѣющаго отношенія к идеѣ? Въдь вы тогда не исполните? Какая же вы раба? А? (Дивиться на неї.)

СОФІЯ. (Якийсь мент мовчить.) Але ж ви, це ви будете вимагать. А ви ж не можете вимагать нічого шкодливого для ідеї.

ГРІНБЕРГ. Да, конечно, я не потребую ничего шкодливаго, но... предположим, потребую чего нибудь не имѣющаго отношенія к идеѣ, по для вас очень непріятнаго или даже тяжелаго. Как тогда?

СОФІЯ. Я мушу виконать.

ГРІНБЕРГ. (Сміється, але під сміхом ховає хвилювання.) Неужели исполните?

СОФІЯ. Коли я берусь, то исполню.

ГРІНБЕРГ. Ну, допустим, я предложил бы вам сегодня вечером вмѣстѣ со мной где нибудь отпраздновать нашу побѣду? В каком нибудь ресторанѣ? Въдь это для вас не-пріятно, тяжело, правда?

СОФІЯ. (Мовчить.)

ГРІНБЕРГ. (Сміючись.) Вот видите.

СОФІЯ. О, ні. Я ж вам сказала. Коли б ви

взяли моє життя взамін життя батька її брата, то й то б я виконала.

ГРІНБЕРГ. Значит, исполните? Серьезно?

СОФІЯ. Я весь час говорю з вами серйозно.

ГРІНБЕРГ. (Починає швидко ходить по хаті, думаючи.)

СОФІЯ. (Хмарно слідкує за ним.)

ГРІНБЕРГ. (Зупиняючись проти Софії, хвилюючись.) Но вы понимаете, что я совершу подлость, исполнив ваше желаніє?

СОФІЯ. Великої подлости в тому, що ви не вб'єте двох людей, я не бачу.

ГРІНБЕРГ. Да, с точки зре́ння християнской. Но с точки зре́ння двух борющихся сторон это просто измѣна одной сторонѣ. Но хорошо. Я только хочу этим сказать вот что... (Хвилюється.) Я хочу этим подчеркнуть, что если бы я согласился, то только для того, только потому, что это вы, что для вас я ~~даже~~ на подлость, на измѣну готов идти. Вы можете, конечно, отнестись ко мнѣ с презрѣніем, можете воспользоваться моей..., ну, слабостью, что — ли, но я говорю то, что чувствую...

СОФІЯ. Ні про яке презрѣніе мови не може бути. Навпаки... Ну, доброе. Значить, сьогодня ми будемо святкувати нашу перемогу і визволення моїх рідних. Так?

ГРІНБЕРГ. (Знов починав ходити.) Подождіть
минутку. (Іде до дверей, що в сіни й гукає.) Товарищ Самуїл! На минуточку. (Одстуває та
в кімнату й одводить Самуїла вбік, шопотом.) Вот
что товарищ Самуїл, здѣсь находятся два
вольных козака, фамилія Слипченко. Есть
такіе?

САМУЇЛ. Да, есть. Отец и сын?

ГРІНБЕРГ. Да. Так вот какая вещь. Я
только что говорил по поводу их с товари-
щами Съмянниковым, Подкопаевым, Соро-
киным. Ну, и мы рѣшили старика выпустить,
а молодого... (Тихіше.) к стѣнѣ. Понимаете?
Так вы немедленно, сю минуту выведите
молодого и... Понимаете? А потом я позову
 вас и при этой дамѣ прикажу освободить
 обоих. Понимаете? Вы же скажете, что моло-
дого случайно только что разстрѣляли. Это
необходимо для дѣла. Слышите? Очень важно.

САМУЇЛ. Хорошо. А молодого сейчас?

ГРІНБЕРГ. Сю же минуту. (Голосно.) Нѣт,
спасибо, товарищ, я надѣюсь на вас.

САМУЇЛ. Хорошо. (Хоче йти.)

ГРІНБЕРГ. Нѣт, погодите. (Тихо.) Но я,
может, и не позову вас. Слышите. Но его
надо все равно. Понимаете?

САМУЇЛ. Да, понимаю. Хорошо. (Виходить.)

ГРІНБЕРГ. (Голосно.) Спасибо, товарищ.

СОФІЯ. (Під час їхньої балачки одходить на другий кінець кімнати.)

ГРІНБЕРГ. Ну, товаришко, здається, є маленька надія. Я ще нічого не знаю певного, але... Я хочу перш усього перевести їх у друге місце. Розумієте? Там їх не знають і легче буде звідти випустити. Я боюсь тільки, щоб тут, поки їх можна буде перевести, як небудь случайно не той... Ви ж розумієте, тепер такий час... Страсті у всіх розгорілись, всі знervовані. Своє життя ні по чом, а то ще ворога. От я для цього і кликав товариша того. Це мій старий товариш по тюрмі...

СОФІЯ. (Простяга руку.) Дякую вам товаришу.

ГРІНБЕРГ. О, підождіть дякувати. Це справа така трудна, що я не знаю чи вдасться її провести. Я вам зможу сказати тільки години через три-чотири... (Раптом прислухується.)

СОФІЯ. Я готова чекати не то що чотири ~~дні~~, а чотири місяці, скільки хочете.

ГРІНБЕРГ. (З посмішкою.) Але я так довго не можу чекати. Я хотів би вже сьогодня ввечері разом з вами одпразднувати щасливий кінець нашої справи. Ви нічого б не мали проти?

СОФІЯ. О, хоч у сю хвилину.

ГРІНБЕРГ. На жаль... треба підождати.

Я між інчим уже говорив з своїми товари-шами з приводу вашої справи і мені удалось декого склонити до вас...

СОФІЯ. Правда? О, як це добре. Ах, як це добре! Ви ж розумієте, мені так тяжко було б бути, працювати з вами. Звичайно, я знайшла б сили зрозуміти, через що і як, але... чуття осталось би чуттям. І ви спо-діваетесь, що вони нічого не матимуть проти того, щоб їх звідси перевести в друге місце?

ГРІНБЕРГ. Да, я думаю.

СОФІЯ. (Знов потискує йому руку.) Безмірно вам дякую.

На дворі глухо вибухає зали.

СОФІЯ. (Здригнувшись.) Що це?

ГРІНБЕРГ. О, это ничего... Это так. Ничего.

СОФІЯ. Знов розстрілюють?

ГРІНБЕРГ. Ніт, ніт, это так, мы прика-зали пріостановить. Не обращайте вниманія. Да, так я, значить, надіюсь, что мы будем вмъстѣ работать. Я чрезвичайно рад, так как...

СОФІЯ. А чи не можна б мені хоч побачи-тись зараз з батьком і братом? Подати надію?

ГРІНБЕРГ. О, ніт, ніт, это невозможно. То-есть, возможно, возможно, але я не ражу цього робить. Ми рискуємо провалити спра-

ву. Та підождіть трошки і ви зовсім з ними сьогодня побачитесь.

Входить Семянніков.

ГРІНБЕРГ. (До його.) Товарищ. Подтвердите вы этому невѣрному, что мы сдѣлаем все возможное по дѣлу его отца и брата.

СЕМЯННІКОВ. С удовольствием подтверждаю. С удовольствием.

ГРІНБЕРГ. Ну, бачите? (До Семяннікова.) А мы тут успѣли даже заключить маленькое условіе: сейчас же послѣ освобожденія товарищ примет болѣе близкое участіе в работе.

СЕМЯННІКОВ. (Щиро й радісно потискуючи руку Софії.) Вот это дѣло! Я очень рад. Вѣдь у нас так мало культурных сил. Биться, стрѣлять мы еще так сяк умѣем, а дальше... Интеллигенція не вѣрит нам, боится, убѣгает к буржуазіи, саботирует, провоцирует. И тѣм радостнѣе для меня ваше участіе, что вы настоящая, идеальная украинка. Это прекрасно. Будем работать, товарищ. Правда?

СОФІЯ. Я з великою охотовою...

ГРІНБЕРГ. А теперь, товарищ, идите домой и ждите отца... И брата, конечно. Да. А также нѣсколько слов от меня по поводу празднованія. Вы, вѣроятно, очень устали?

СОФІЯ. Безумно устала.

СЄМЯНІКОВ. Ничого. Теперъ всѣ отдохнем.

СОФІЯ. Значит, іти й чекати?

ГРІНБЕРГ. Ідіть і чекайте.

СЄМЯНІКОВ. И будьте спокойны.

СОФІЯ. Я, товарищі, не дякую, бо... Ну, до побачення. (Іде до дверей.)

ГРІНБЕРГ. До побачення.

СЄМЯНІКОВ. До свиданья!

ГРІНБЕРГ. Хай живе Соціалістична Українська Республіка!

СЄМЯНІКОВ. Урра-а!!

СОФІЯ. Дякую, товариші. (На порозі озирається, привітно з посмішкою махає рукою, киває головою і зникає.)

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Невелика кімната, службовий кабінет Софії. Праворуч, біжче до рампи — стіл до писання; круг його фотелі й стільці. На столі телефон, шафа з книжками. Канапа для публіки. В задній стіні двері в коридор. Ліворуч, другі двері в сусідню кімнату. Годин 6 вечора. На столі горить лямпа.

В хаті Софія, одягнена в усе темне. Тихон біля неї й делегація робітників.

СОФІЯ. (Встає, за нею робітники. Весело, бадьоро.)
От же, товариші, вся справа в ваших власних руках. Хочете щоб не було експлуатації, буржуазії, то треба самим енергично братись до організації промисловости. Заводи, фабрики, майстерні, все тепер ваше. Але треба, щоб самі робітники дбали про те, щоб заводи не ставали. Треба думати не про те, щоб кожному поменьче робить і побільше вироблять, а про те, щоб побільше наших заводів працювало, щоб більше товарів давали, щоб меньче безробітних було.

РОБІТНИК. Да это само собой. Конечно, это уж чего... Да только... (Мнеться.) Непонятно нам одно... (Мнеться, криво, понуро посміхається.)

СОФІЯ. А що саме непонятно вам?

РОБІТНИК. Да то, что украинцев мы выгнали. Ну-с, стало быть, с этим дѣлом кончено. А ~~выходит~~, они промежду нас остались. Нам это без вниманія.

СОФІЯ. Це ви про мене?

РОБІТНИК. Нас ~~эта~~ самая самостоятельная Украина и так зарѣзала. Довольно уж.

ТИХОН. (Виходить.)

СОФІЯ. (Знаходить на столі серед паперів довгий лист паперу й читає.)

Входять Білянкевич і ще двоє добродіїв, одяgnених дуже просто, під робітників.)

БІЛЯНКЕВИЧ. (Уклоняючись, ввічливо, угодливо посміхається.)

СОФІЯ. Доброго здоров'я. Прошу сіdatи.

БІЛЯНКЕВИЧ. Дозвольте вам представити: сахарозаводчик Штаубе, Карповський. Ми до вас, шановна Софія Микитовна...

СОФІЯ. (Тримаючи листа в руці.) Я прочитала вашу заяву. Вона до мене не стосується. З цим вам треба звернутись до...

БІЛЯНКЕВИЧ. Я знаю, я знаю... Но, зная вас, як українку, щиро люблячу самостійну Україну... ми хотіли, щоб ви за нас походатайствували.

СОФІЯ. (З посмішкою.) Вибачайте, я читала заяву. Але мушу вам одразу сказати, що ви зовсім даремно гадаєте, що я можу вам помогти. Іменно, з любови до України я цього не зроблю. Всі заводи, фабрики і взагалі промислові підприємства переходять до рук народу. Ви, панове, піяк не хочете з цим рахуватись. Забудьте про старе, рапчу вам серйозно.

БІЛЯНКЕВИЧ. ~~Но~~ ви хотіте нас разоріть?

СОФІЯ. Господи Боже, панове. Цілі віки один кляс розоряв міліони людей і вам то не здавалось таким страшним. Працюйте, ми вам дамо роботу. Будь ласка. (Посміхається.)

БІЛЯНКЕВИЧ. Ми нічого протів того не маємо, но в'єдь разоряється край, гибнет промисленність. Вот о чём, собственно...

СОФІЯ. Повірьте, панове, що нам не менше вас потрібно, щоб не загинула промисловість. І ми вживемо всіх сил, щоб того не сталося. І це, панове, буде. Але, вибачайте, хазяїном і власником будете вже не ви, а самі трудящи.

БІЛЯНКЕВИЧ. Конечно, вы можете работать все, что хотите. Наш долг сказать вам... Я я думав, что для вас интересы Украины дороги. Знаючи, как руські, ваши товариши, вивозятъ все изъ Украины, как разоряютъ край, мы думали, что вы, как щира украинка...

СОФІЯ. Кожний по своєму, добродію, лъбить свій край. Той бажає йому одного, а другий другого. Наша любов, видно, ріжна.

БІЛЯНКЕВИЧ. (Встаючи.) Да, видно, мы ошиблись. Недаром ваш папенька в таком горѣ... Честь имъемъ кланяться. (Уклоняясь и идёт из комнаты. За ним панки.)

СОФІЯ. Бувайте здорові. (До Тихона, весело сміючись,) Але ти помітив, як ці панки про-

метаріями одяглися? Це ж відомий мілліонер Штаубе. Ах, як їм бідним не хочеться...

ТИХОН. (Хмуро.) Але вони звернулись до тебе, як до українки. Це характерно.

СОФІЯ. (Різко.) Ну, то що з того?

ТИХОН. Та нічого.

СОФІЯ. Ну, клич слідуючих. Я втомилася. Треба швидче. Та чи скоро там перепишуть цього папера? Ах, Господи, як не вміють нічого робить. (Нетерпляче, швидко виходить на право.)

ТИХОН. (Помалу виходить в коридор.)

[азустріч Тихонові швидко входять Подкопаєв і Желтухін. Вони хмурі, зхильовані. Щось говорять, але побачивши Тихона, замовкають.

ТИХОН. (Озирається на них і виходить.)

ПОДКОПАЄВ. (Озирнувшись.) Отсюда также се цѣнное немедленно евакуировать. Все. Главное деньги. Да гдѣ этот болван, Рінберг?

ЖЕЛТУХІН. Да в чём дѣло, товарищ? Почему такая спѣшка?

ПОДКОПАЄВ. (Тихо, злісно.) Гайдамаки уже ахватили почту и телеграф. Понимаете? Есть свѣденія, что они окруждают этот район. Каждую минуту могут ворваться сюда. Достаточная причина для спѣшки?

ЖЕЛТУХІН. Позвольте, товарищ. А країна гвардія?

ПОДКОПАЄВ. (Люто.) Надо было дѣлать, товарищ, так, как я говорил, всѣх буржуев и хохлов перестрѣлять. А тепер поздно... (Замовкає, бачучи Софію, що входить, тихо.) Этой ничего не говорить. Идите и все из этого дома уберите немедленно. Идемте, я вам там скажу. (Іде направо, за ним Желтухін.)

СОФІЯ. (Мовчки, пильно слідкує за ними.)

Входить делегація з селян. Де-які одягнені в свитки, де-які в кожухи, в шинелі, між ними одна жінка.

СОФІЯ. (Іде їм назустріч, привітно, весело, вільно) Доброго здоров'я, товариші. (Здоровкається з усіма за руку, посміхаючись до кожного. Потім сідає в свій фотель за столом, бере в руки олівець і блок-нот.) Ну, сідайте, товариші. Тихоне, чи єсть всім стільці?

ТИХОН. Вистарчить. Сідайте, товариші.

СОФІЯ. Ну, тілько знаєте що: говоріть ~~швиденько~~ ротко, точно, ~~швиденько~~. Там сидить ще народ, жде. Треба всіх задоволінить. Ну слухаю. Нехай говорить хтось один з товаришів.

СЕЛЯНЕ. (Переглядаються між собою, шопочуться не знають кому говорити.)

СОФІЯ. Ей, товариші, ви паче до становоого чи до земського начальника прийшли

а не до своїх товаришів. Ну, швиденько. Хай говорить один, потім другий, аби не всі разом. Тут начальства нема, не мніться. Ну?

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. Та еслі по раздельності, то пущай уж я... Ми по нашій претензії. Как, значиться, вийшла перемєна з резолюцією, так, стало быть, тепер по приналежності. Оно, конечно, какое начальство, но усьо ж таки, скажем, трудно. Три года на хrontі, імею медаль.

СОФІЯ. Чекайте, товаришу. Ви з якого села?

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. З Домаховки, Гуляйпольського в'єзду.

СОФІЯ. (Записує.) Так. Ну, так в чому ж річ? В чому ваші претензії?

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. Претензії так што, как правильно выражаться, то больше з непоніманієм. Той одно, другой по другому ображенію, а как сообща, так...

СОФІЯ. Ви, товаришу, так говорите, що я, Іль-богу, нічого не розумію.

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. (Посміхається, хмуро дивиться в гору.) Та звесно, ви по українськи.

СОФІЯ. Ну, так що?

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. А ми вже ето знаємо... Видалі довольно.

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Підожди, Салавоне
ти щось таке накрутів, що й сам, мабуть, н
вгризеш. Ми оце до вас з отим самим голо
суванням.

СОФІЯ. Яким саме?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та щоб вибірати
депутати чи що. Совет депутатів.

СОФІЯ. Ну?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та ми ніяк н
поймем. Голосували раз. Ну, так. Кидал
там бамажки у скриньку. Потім того вийшл
приказаніє уп'ять голосувати. Те, кажуть
голосували не на пользу. А тепер то вже на
стояще. Проголосували й цей раз. Ну, вже
годі? Та де. Ну, нехай. Ще не спочили люди
як уп'ять тобі прийшла маніфестація, що
голосувати. Та це ж уже на що? А це, ка
жуть, уже саме настояще, таке вже, що
земля буде, і воля, і, сказати так, усе пре~~п~~
добіє. Ахвішки давали кожному, ти за ~~тоб~~
а ти за цього. А я його й на масть не бачив
який той депутат. Ну, та вже хай буде, ц
вже саме настояще. А воно на — тобі ще так
не настояще, оце впяте голосувати. Так м
вже й розум загубили: на що воно отак ба
гато голосувать? Та вже оце послали на
сюди, щоб тут довідатись, на що воно й д
чого.

СОФІЯ. Ну, так можу вам сказати на це ось що: ідіть до дому, голосуйте ще раз і вибірайте...

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та таки голосувати?

СОФІЯ. (Посміхаючись.) Таки голосувать. Але знайте, що ці вибори то вже справді дадуть вам і землю, і волю, і все, що...

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Умгу, так таки, значить, голосувати? (До селян.) Таки голосувати.

СЕЛЯНЕ. (Хмуро хитають головами.)

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Така штука. Ну, то вже хай так. Тільки ж у нас уже до вас таке прошеніє: чи не можна, господа товариші, прекратити свободу?

СОФІЯ. Як то прекратити свободу?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та щоб уже швидче минулися оті мобілізації та всякі безубранці. Та ще наказували просить вас, щоб дозволили нам настановити за справника капітана Твердохвила. Правда, звиняйте вже, він без ноги. Та то вже нічого, а таки буде якесь начальство. Бо вже, не вам кажучи, така пішла скрізь стіпендія, що хоч сядь та плач, хоч стоячи реви.

СОФІЯ. Чекайте. У вашому селі є большевики?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та ми всі болжовики. Тих українців аж ні однісенького нема.

СОФІЯ. І ви всі постановили настановить капитана Твердожила за справника?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Ну, нема ж спасення од тої свободи! Там зарізали, там спалили, там обібрали.

СОФІЯ. Ну, і ви хочете, щоб той справник і бив вас, і знущався, як перше було?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Е-е, зачим же бить? Ми так не хочемо.

СОФІЯ. Ну, а земля ж як? Прийде справник, то прийде й поміщик. Вони один без одного не можуть ніяк. Ви ж як на цей щот

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Нє-е, поміщик уже нехай краще не приходить, а то не всидить Та нам, бачите, як би вам сказати... що хтось за старшого був. А то всі старші, порядку нема. Та ще оці красно... красногвардійці, чи як їх там? Чи не можна їх повиганять к чортовій матері, у їхню Радію. То ж чисто грабують народ. Забирають хліб сало, хапають птицю всяку. То, кажуть, у Радію. Ну, та її їдь собі у свою Радію, та їх хапай там. Чи вже скоро прийдуть ті гайдамаки, скажіть пожалуста? Говорять люди

що ті вже повиганяють цих гвардійонців. Кажуть, ті гайдамаки ніби то з напіх таки людей, не кацапня...

СОФІЯ. (Мовчить якийсь мент.) Хм! Добре, товариші, все буде, що ви хочете. Я записала отут, ми обсудимо. А тепер... (Підводиться.) Ви підете з цим товаришом і з вами ще поговорять.

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Так буде все? А бомагу нам якусь дасте?

СОФІЯ. Ні, бумаги не треба. Все буде їтак...

СЕЛЯНЕ. (Помалу встають, чухаються, мнуться, перешіпшуються,—не певні.)

СОФІЯ. Тихоне, будь ласка, треба з товаришами побалакати докладніше про все. Ти розумієш? Поклич товариша Савченка, нехай він поговорить. Добре?

■ ТИХОН. Добре. Ходімте, товариші.

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. (Уклоняється Софії, за ним другі.) Процідавайте. Так нам уже там дадуть бомагу?

СОФІЯ. Там, там. Бувайте здорові. (Коли селяне виходять, сідає безпомічно, пускає руки по столі й стомлено сидить.)

Входить СЄМЯННИКОВ. (Оживлений, веселий. До Софії.) — Здрастуюйте, хохландія милая. Ви

до сих пор за работой? Молодчина вы, ей Богу. Да что вы такая будто кисленькая? А?

СОФІЯ. (Маха рукою.) Ражу не допитуватись.

СЄМЯННИКОВ. Что?

СОФІЯ. Ражу не допитуватись.

СЄМЯННИКОВ. Тъфу, чорт. Да говорите вы, товарищ, по человѣчески, ей Богу. Вот наказаніе Господне.

СОФІЯ. Вчіться розуміть. Я вам заявила ще з самого початку, що ні одного слова по руськи ви од мене не почуєте. Ви живете на Україні й повинні знати її мову.

СЄМЯННИКОВ. Да на какого дьявола она мнѣ нужна, ежели меня всѣ вездѣ и я всѣх отлично понимаем и по русски? Зачѣм етот націоналізм, раз'единеніе, не понимаю? Когда вы отдаєтесь от этого буржуазного національного фетишизма? Такая ви славная, энергичная, умная, такая соціалистка хороша и... все портите этим своим украинофильтром. Ну, да будем надѣяться, это, наконец, вывѣтрится. А дѣла наши подивгаються, товарищ.

СОФІЯ. Да?

СЄМЯННИКОВ. Буржуи снесли сегодня миллиончик. Затѣм получена мануфактура. Я думаю предложить комитету пустить весь

милліон на організацію работ для безроботих. Необхідно реквізовать все особняки под больницами и школы. Ех, ежели бы поскорѣе нам всю разруху уладить, да за творческую работу приняться. А, товарищ? Да почистить как слѣдует публику нашу. Жулья вѣдь набилось к нам. Лѣзут подлецы как мухи на мед и компрометируют мерзавцы. И мало, мало интелигентных, культурных сил. А дѣло громадное, великое дѣло, товарищ. Дух захватывает...

Швидко входить СОРОКІН. (До Семянікова.) — Наконец, вас поймал. Здравствуйте. (Софії.) Здравствуйте, товарищ.

СЕМЯНІКОВ. В чём дѣло? Что случилось?

СОРОКІН. Ничего особенного. Вы мнѣ нужны.

(Входить Тихон.)

СЕМЯНІКОВ. Сейчас, я хотѣл вот с товарищем.

СОРОКІН. (Рішуче одводить у бік, тихо.) Наши разбиты. Украинцы и нѣмцы в десяти верстах от города. Могут сейчас быть здѣсь. Только что прїѣхал Васильев. Он еле спасся.

СЕМЯНІКОВ. (Свистить.) Да вѣдь он хватал, что...

СОРОКІН. Эх, говорил я... Ну, да что там! Надо немедленно созвать комитет. Да не

всех, украинцев к чорту. Из-за них все и вышло. В последний момент, подлецы затеяли ссору с нашими по поводу каких то своих национальных требований и это погубило всех. Пока мы ссорились, гайдамаки обошли со всех сторон и ударили. Ну, погодите вы, хохлы, я вам покажу. И эти тоже могут что нибудь подобное устроить.

СЕМЯННИКОВ. Да, в таком случае, ну их к чорту. Что ж теперь делать? Разбиты окончательно?

СОРОКИН. Вдребезги. Ну, идем, идем, надо созвать въдь еще. (Хоче вийти, мимоход сухо хватав головою Софії й каже.) Досвиданья.

СОФІЯ. Сталось що — небудь?

СОРОКИН. Как?

СОФІЯ. Що небудь сталося?

СОРОКИН. Если вы, товарищ, хотите, чтобы вам отвѣчали, то имѣйте в виду, что не все понимают ваше наречіе.

СОФІЯ. (Різко.) Случилось что нибудь?

СОРОКИН. (Так само.) Нѣт, ничего не случилось. (Хоче йти.)

СОФІЯ. Подождите минутку. Я хотѣла вас видѣть. Один вопрос. Вы приказали закрыть желѣзнодорожную украинскую школу и сжечь все украинские учебники?

СОРОКІН. Да, я.

СОФІЯ. С какої цѣлью?

СОРОКІН. С той цѣлью, чтобы их не было.
Подобный приказ я отдал вездѣ.

СОФІЯ. А себѣ ви отдаете отчет, что вы
дѣлаете?

СОРОКІН. Не беспокойтесь пожалуйста, я
привык это дѣлать всегда. Сожалѣю только,
что мы раньше занимались этим преступным
попустительством вашему націонализму.

СОФІЯ. Школы и учебники вы называете
націонализмом?

СОРОКІН. Я называю націонализмом все,
что раз'единяет один народ. Никакой вашей
Украины не было, нѣт и не будет. Все это бур-
жуазно-интелигентная сантиментальная чепу-
ха, с которой я буду бороться безпощадно.
Слышили товарищ? Без-по-щадно. Это нам
слишком дорого стоит.

► СОФІЯ. Это называется „самоопредѣленіем
вплоть до отдѣленія“?

СОРОКІН. Да, вот это самое. Досвиданья.

СОФІЯ. По крайней мѣрѣ, откровенно.

СОРОКІН. (Озирнувшись.) Да, товарищ, от-
кровенно. Семянников, идемте. (Виходить, за ним
Семянніков, який зхвильовано й трівожно ходить по
хатi.)

СОФІЯ. О, признаїмні, це вже отверто. При-
наймні отверто. (До Тихона.) Тепер ти чув?

ТИХОН. У їх щось трапилось.

СОФІЯ. У „їх“?... А ми хто? Ха! „Не
было, нѣт и не будет!“ О, як вони всі чу-
десно засвоїли цю формулу. Од чорносотенця
до соціаліста, всі однодушно стоять за ней.
Добре, коли так. Чудесно. От коли вони по-
казали свій інтернаціоналізм... Я прийому
більше не буду робить! Скажи там.

ТИХОН. Завтра?

СОФІЯ. Не знаю. Ну, скажи, хай завтра
приходять. Хтось прийме.

ТИХОН. (Виходить.)

Назустріч йому Грінберг.

СОФІЯ. Ви, товарищу, в якійсь справі?
Вибачайте, я зараз не можу.

ГРІНБЕРГ. (Підходить близько, тихо, значно.)
Моя справа та сама. В останнє питання
сповните ваш договір?

СОФІЯ. (Різко.) Товаришу! Я вам раз ска-
зала, що ви мене примусите підняти цю
справу перед всіма товаришами, я це зроблю.

ГРІНБЕРГ. Це буде ще одна нечесність.

СОФІЯ. А ви гадаєте, що наш договір був
чесний?

ГРІНБЕРГ. Який би він не був, я рискував через його своїм життям, репутацією і я його сповнив.

СОФІЯ. Ви його не сповнили: брата розстріляно.

ГРІНБЕРГ. Я вам уже поясняв, через що. І ви знаєте, що через це мене самого трохи не вбили, коли я хотів оборонити його. Але батька вашого я все ж таки одстояв. Я пам'ятав, що я обіцяв вам. І вмер би, а од свого обіцяння не одступив — би. А ви?

СОФІЯ. Чого ви хочете од мене? Чого ще ви тут...

ГРІНБЕРГ. Щоб ви сповнили своє обіцяння.

СОФІЯ. Бути вашою рабою і виконувати всі ваші вимоги, які будуть на користь справи? Я готова. Я вам це весь час кажу.

ГРІНБЕРГ. Ні, виконувати навіть те, що не має відношення до справи і, може, навіть неприємне для вас. Ви забули знов?

СОФІЯ. Ні, не забула, але цього я не робитиму.

ГРІНБЕРГ. Це не чесно.

СОФІЯ. Може бути.

ГРІНБЕРГ. Я рискував своїм життям.

СОФІЯ. Признаю і дякую.

ГРІНБЕРГ. Я рахував так: або смерть, або сповню обіцяння.

СОФІЯ. Може бути.

ГРІНБЕРГ. І думаю, що ця умова і для вас обовязкова.

СОФІЯ. Але я цього не думаю.

ГРІНБЕРГ. Мнъ достаточно, если я так думаю.

СОФІЯ. Не бороню вам задоволіннятись цим

ГРІНБЕРГ. Но, ви, надѣюсь, не сомнѣваетесь, что я одно из этих условій заставил вас принять?

СОФІЯ. Не сумніваюсь. Але тільки — смерть

ГРІНБЕРГ. Отлично. (Круто повертається і хоче вийти, але на півдорозі зупиняється, так само круто повертається назад і підходить.) Считая своим долгом предупредить вас, что среди бумаг штаба вильного козацтва найдены до кументы, касающиеся вашего отца и братьев В особенности отца. Он состоял отманом отряда. Он принимал участие в разстрѣлѣ большевиков еще до нашего выступления. Эти документы известны не только мнъ. На основании их ваш отец будет сегодня арестован опять и на этот раз разстрѣлян без суда. Такія лица об'явлены виѣ законна.

СОФІЯ. (Мовчить.)

ГРІНБЕРГ. (Чекає якийсь мент, злегка вклоняється і повертається.)

СОФІЯ. (Тихо, глухо.) Почекайте... (Пауза.) Ви можете показати мені ці документи?

ГРІНБЕРГ. Ви мені не вірете? Можу.

СОФІЯ. Чому ви раніше мені про це не сказали?

ГРІНБЕРГ. Іх знайдено сьогодня. Через це я знов спитав вас про договор. Я сподівався, що матиму ще раз случай рискувати за вас своїм життям. Ви оказались недостойні цього.

СОФІЯ. Ці документи у вас?

ГРІНБЕРГ. Так, у мене.

СОФІЯ. Ви мені їх можете oddати?

ГРІНБЕРГ. Тільки після того як сповните договор.

СОФІЯ. Перед тим ви мені їх покажете?

ГРІНБЕРГ. Покажу.

Пауза.

СОФІЯ. Добре, коли?

ГРІНБЕРГ. Не пізніше завтрашнього вечора. Сьогодня засідання, я мушу бути.

СОФІЯ. Добре. Ще одне питання. Я знаю, чого ви хочете. Ви гадаєте, що після того вас можна називати товаришом?

ГРІНБЕРГ. Я люблю вас. Це вся моя відповідь. І ще раз повторяю: я на все піду.

СОФІЯ. Добре. Після такої відповіді я не маю більше нічого сказати вам.

ГРІНБЕРГ. Завтра я скажу вам, де і в якій годині.

СОФІЯ. Добре.

ГРІНБЕРГ. (Злегка вклоняється і твердою ходкою виходить.)

СОФІЯ. (З силою обхоплює руками лице, кладе лікті на стіл і так хитає головою в один бік і в інший.)

ТИХОН. (Входить.) Щось серйозне сталося Зустрів Макса. Зхвилюваний страшенно. Кудись побіг. Але мені не хотів сказати Вони нам не вірять.

СОФІЯ. (Мовчить, спдить у тій самій позі, але непорушно.)

ТИХОН. Так далі, Софія, не можна. Я принаймні не маю більше сил. (Виймає листа. На, ось почитай. Од батька. Вчора одержав. Не хотів навіть тобі показувати, щоб не хвилювати. Але тепер треба, щоб ти прочитала. Все одно.

СОФІЯ. (Трівожно.) Нічого з ним не сталося?

ТИХОН. (Гірко посміхається.) О, не турбуйся Прочитай.

СОФІЯ. (Розгортає листа, трохи про себе читає.)
Ні, не можу. Читай ти.

ТИХОН. (Читає.) „Останній раз мое слово до вас, братоубийці. (На якийсь мент спиняється.) Три тижні минуло, як ви предали мене і сина моого Марка в руки ворогів нашого народу. Але проти вашої волі мое нікчемне життя врятувала доля. Щоб мучився я, і в муках кінчив послідні дні свої, обливаючись соромом за діла дітей своїх. Чому я вас малими не придушив, щоб не ганьбили моєго сивого волосся? Доки ж ви будете розпинати нещасну націю вашу, мерзенні вилупки? доки будете знущатися з народу, який на своє лихо породив вас? Що ви робите? схаменіться, прокляті: ви ж руїну робите з нашої любої землі, ви грабуєте її, ви загачуєте ненажерливу пельку грабіжниці — кацапії, нашого вічного ката, ви калічите дітей свого народу, одбираючи у них мову, серце, душу їхню. На що ж ви школи українські закриваєте, за що учителів розстрілюєте? Розстрілюйте братів своїх, батьків, але не чіпайте хоч тих, які несуть народові слово правди і науки. „Схаменіться, бо лиxo вам буде.“ В останнє кричу вам з намученого серця: киньте, покайтесь, а не покаєтесь, то проклинаю вас своїм батьківським, невміручим прокляттям. Не діти ви мені, а вороги люті. Своєю ста-

рою рукою застрілю зрадників, братоубийців і ворогів свого народу. *Микита Сліпченко.*

„А листа цього можете показать своїм товаришам, і знов мене схопить, і знову бить прикладами, і знову вести на розстріл. Будьте прокляті.“ (Софія кладе руку з листом на стіл, схиляє голову на руку і беззвучно ридає.)

ТИХОН. (Іде до вікна і мовчко дивиться на ули-
цю, потім рішуче підходить до Софії й первово з му-
кою говорить.) — Тепер ти бачиш, що більше
так не можна? Бачиш? Я весь вимучився.
Ти теж. Ми чужі і там, і тут. Тут цураються,
звеважають, уникають. Там кленуть, прокли-
нають. Я більше не можу. Або одно, або
друге.

СОФІЯ. (Підводячись.) Значить, справді, зроб-
иться зрадником? Так, чи що?

ТИХОН. (Мовчить.)

СОФІЯ. З якої ж речі нам „або, або“?
Через що ми повинні зрікатись своєї нації,
ми, окривджені національно, пригнічені, зневажені?
Чому не їм? Вони до нас прийшли,
а не ми до їх. Вони нас гнітили, зневажали,
нищили. І ми повинні тепер зреクトися? „Не
було и не будет.“ О, вибачайте, было и будет.

ТИХОН. (Начинає вливлятись у вікно. Через те,
що вікно виходить на подвір'я і з його можна ба-
чати вулицю тільки скоса, він стає збоку на стілець
і цильно дивиться.)

СОФІЯ. Що там?

ТИХОН. Щось тут не певне діється. Цілий день якісь підозрілі люди лазять круг будинку. (Злізаючи.) Сьогодня вранці була тут мама. Я не хотів тобі казати. Говорила, щоб ми з тобою тікали, бо батько й Панас постановили нас схопити й судити. Чи не того ці людці й швидчяють тут?

СОФІЯ. Чом же ти маму не привів до мене?

ТИХОН. Я хотів, але... (Зупиняється й обов'є починають слухати.)

Чути на улиці глухі, часті вистріли, приглушенні крики.

СОФІЯ. Що це може бути?

ТИХОН. (Знов біжить до вікна, став на стілець і загляда на улицю.) Біжать люди... Тікають... Стріляють...

Стрілянину чути в домі, але не близько. В коридорі трівожні крики, топіт ніг.

¶ ТИХОН. (Біжить до дверей і одчиняє їх. — Видно, як метушаться в паніці люди, біжать, штовхаються, кричать.) Українцы, українцы. Спасайтесь. Товарищи, сюда. Куда? Там гайдамаки...

ТИХОН. Гдъ? Гдъ? Товарищи! Гдъ украинцы? (Зачиняє двері.) Софіє! Тікаймо! Швидче!

СОФІЯ. Куди? Куди ж тікати? Вони вже тут.

ТИХОН. Куди всі тікають. Швидче ж.

Вбігають зправа Сорокін, Семяніков і ще душ п'ять шість большевиків. Де які виймають з кишені револьвери й залихають їх під шафи, другі хапають з столів папери й засувають в кишені, в паніці кричать:

- Дверь, дверь запирайте. (Замикають двері.)
- Через окна, через окна. Выходов нѣт (Кидаються до вікна і шарпають.)
- Товарищи. Защищаться. Баррикады.
- Какая там защита. В окна.
- Куда выходит окно?
- Ломайте. Открывайте окно.

ТИХОН. Это окно выходит во двор, во двор. Сюда можно, можно. Открывайте его сильнѣе.

СОРОКІН. (До Софії.) Радуетесь? Да? Ваші идут? Дождались?

СОФІЯ. (Гнівно випростовавшись.) Негодяй..

СОРОКІН. (Так само.) Нѣт сударыня, него дяйка-вы. Предательница. Вы привели их сюда. Но погодите вы, хохлы проклятые. Мы приDEM опять. И тогда мы вам уж покажем самостийництво. О мы еще приDEM. (Люто гроziцяся кулаком на стукіт у двері.)

ГОЛОСИ. Готово. Полѣзайте скорѣе. Да скорѣе же чорт.

СОРОКІН. (Кидається до вікна й лізе за другими.)

ТИХОН. (До Софії.) Софіє, швидче. Лізь, поможу.

СОФІЯ. (Голосно, гнівно.) Я не піду з негодяями і ворогами свого народу. Можеш іти з ними.

ТИХОН. Але ж чуєш? (Чути, як гунають десь у двері, які розбивають.) Швидче ради Бога. Софіє.

Чути з улиці крики, стрілянину. Большевики товшляться, всі разом лізуть у вікно, кричать:

— Товарищи, не всі разом.

— По одному.

— Не сп'ыште. Ну, да куди ви?

— Скор'є же, чорт вас возьми.

— Товарищи. Второї етаж. Осторожн'є.

Прыгайте осторожн'є.

ТИХОН. (Хвилюється, умовляє Софію. Тягне її за руку, вона незгодливо рішуче, гнівно крутить головою. Він сердиться, кида їх, біжить до вікна, звідти з одчаєм кричить.)

— Софіє, Чуєш? Ах, ти Боже мій. Софіє!

СОФІЯ. (Крутить головою.)

ТИХОН. (Люто плюється, вилазить на вікно і зникає.)

СОФІЯ. (Сильно стискує руки, кидається до вікна, зупиняється, озирається немов шукаючи, де скочатись, знов біжить до вікна, знов зупиняється.)

Гомін і крики в коридорі побільшуються, але вистрілів уже не чути. Двері зправа торгають, потім починають ламати. В момент, коли вони розчиняються, Софія халливо зачиняє вікно.

Вриваються з рушицями і револьверами в руках українці. Попереду Сліпченко, Панас. Арсен.

СОФІЯ. (Притуляється біля вікна до стіни, виправляється і непорушно стоїть дивлячись на українців.

СЛІПЧЕНКО. Ага-а, ось де вона. А той де? Де другий зрадник, карапський запороданець? Га? Де він проклятий? Хлопці Обшукать всі кімнати. Нікого не випускати

ВІЛЬНІ КОЗАКИ. (Деякі кидаються в другі двері, деякі шукають по шафах, під столами.)

Разом:

— Смерть караппі!

— А-а, порозбігались, як руді миші.

— Бий їх карапів проклятих.

СЛІПЧЕНКО. Хлопці. Стійте. Бачите цю фігуру? (Показує на Софію.) Дивіться пильно дивіться всі. Це дочка моя, зрадниця, большевичка. Що? Га?? Хороша дочка моя. І зробить з нею? Кажіть. Кажіть ви, віршини своєї нації. Судіть її прокляту. Бачите як стоїть? Бачите? Ну, кажіть, що їй зробить Здивування. Мовчання. Ніякові погляди, непорозуміла переглядання, співчуття.

СЛІПЧЕНКО. Ну, кажіть же. Убити її тут же свою батьківською рукою.

ПАНАС. (Твердо.) Батьку! Ми постановили судити її в своїй сем'ї.

СЛІПЧЕНКО. Який ще тут суд? Хіба н видно? Нема часу на суд. Один її суд.

ПАНАС. Я вимагаю, Микито Івановичу, уду. І не хвилюйтесь так.

СЛІПЧЕНКО. Я не хвилююсь. Я не хвилююсь. Ні. Але добре, добре, панове товариство. Я вас пропусти вийти і повартuvати за дверях. Ми будемо судити зрадницю Ткацьки. Не бійтесь це не довго буде. Тим часом обшукайте всі закутки цього карап'якого кодла.

ВІЛЬНІ КОЗАКИ. (Неголосно.) Ходімте, товариші. Ходімте. (Виходять.)

СЛІПЧЕНКО. Хведоре. Поставте на дверях її кімнати вартових і нікого сюда не пускайте.

ХВЕДІР. Слухаю, пане-отамане. (Входить за сіма.)

СЛІПЧЕНКО. (До Софії.) Вийди звідти. Стань осеред хати.

СОФІЯ. (Стойть в тій же позі не рухнувшись.)

СЛІПЧЕНКО. Я кому кажу? Ти.

ПАНАС. Це не важно, де стоятиме Софія. І ч не в тому.

СЛІПЧЕНКО. (До Панаса.) Хто тут батько ієї жінки? Ви?

ПАНАС. Не я, але...

СЛІПЧЕНКО. То не мішайтесь. Моя кров

і моя воля судить її так, як я хочу. (До Софії.) На середину, паршивко!

СОФІЯ. (Тихо, ледве чутно.) Ви можете мене убить і тут.

СЛІПЧЕНКО. І убью! І убью!

ПАНЛС. Микито Івановичу. Згадайте нашу постанову. Так не можна.

Двері зправа починають шаркатись, ніби хтось хоче одчинити, а другий не пускає.

СЛІПЧЕНКО. (Озирнувшись.) Що там таке? Арсене, подивись. Я ж сказав, щоб...

АРСЕН. (Кидається до дверей, але воши в цей момент розчиняються і входить Хведір. Він починає говорить.) „Пане-отама! Там якась жінка хоче, щоб...“ (Але тут, ніби вирвавшись з рук вартових, вбігає в кімнату Гликерія Хведоровни і кидається до Софії.) Я ж казав, щоб... А чортяка.

СЛІПЧЕНКО. (Люто Хведору.) Не пускати більше нікого. (Маха рукою, щоб вийшов. Хведір виходить. До Гликерії Хведоровни грізно.) Що тоб тут треба?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Стас поперед Софії, захищає її своїм тілом, розставляє руки. Вигляд має рішучий, лютий, вся труситься.) Не дам. Не дам. Не дам.

СЛІПЧЕНКО. Стара! Одійди. Одійди, тоб кажу.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Не одійди. Убивай мене.
Убивай.

ПАНАС. Мамо, піхто Софії убивати не хоче.
Ми хочемо тільки зрятувати її. Щоб другі
не убили.

СЛІПЧЕНКО. Одійди, кажу, сядь і сиди
камінем. Бо так при тобі і вбю її. (Націляється
револьвером.) Одійди, а то смерть вам тут обом.

ПАНАС. (Підходить до Гликерія Хвед. й одводить
її в бік.) Сядьте, мамо. Ви самі побачите. Не
треба тільки так хвилюватись.

СЛІПЧЕНКО. (До Софії.) Слухай ти. Та слу-
хай українським вухом, а не кацапським.
Твоїх приятелів кацапських краснограбіж-
ників розбито вщент. В город вступають
українські козаки і друзі України — німецькі
вояки, кацапню виметем. А зрадників буде
покарано. Чуєш: буде люто покарано.

СОФІЯ. (Стойти все так само.)

СЛІПЧЕНКО. Ти — зрадниця. Ти продала
свою націю. Ти вбила свого брата. Ти руй-
нувала з кацапньою наші краї. Ти разом з
нашими віковими національними ворогами
за проваджувала свою націю знов у певолю.
Чуєш ти це все? Ти — злочинниця. Що ти
за це заслужила? Кажи сама. Ну, кажи
сама: що?

СОФІЯ. (Тихо.) Я не зражувала свою націю.

СЛІПЧЕНКО. Ти не зражувала? А хто ж зражував: я, Панас, чи той брат твій, якого ти вбила? Га? Але слухай: ти колись любила свій край. Ради сеї любови тобі може буті милості. Але... слухай пильно, слухай всім сердцем. Але ти тут, зараз же напишеш, що одрікаєшся своїх бувших приятелів-болячих виків, що проклинаєш цих ворогів нашого народу і каєшся за те, що вони тебе спокули. Чуєш? Тоді ми всі будемо молити, що тебе помилували. Я оддам ще раз своє сиве волосся на глум, на сором, на ганьбу і буду прохати за зрадницю-дочку. Чуєш? Я це обіцяю твоєму братові і Панасові і слово своє здержу. Сідай, пипши. Де твій папер? Бери

СОФІЯ. (Стойть испорушно.)

СЛІПЧЕНКО. (Здивовано.) Що ж ти?? Не хочеш?..

СОФІЯ. (З усиллям, ледве чутно.) Я не можу бути зрадницею.

СЛІПЧЕНКО. Ти не можеш бути зрадницею кацапні? Значить, ти таки з ними? А Україні ти можеш?.. Так що ж з нею балакать після цього?.. Чули?..

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Встає, іде до Софії.) Ди тино. Напиши. Напиши, моя бідна. Благай тебе, ради твоєї матері. Я ж... Я ж... Боже мій, Боже мій. Що ж це робиться. Брат на

брата. Батько на дітей. Софієчко, доню моя. Напиши ж, що він говорить. Хіба ж тобі ті страшні люди рідніці за батька, за братків твоїх, за матір твою?

СОФІЯ. (Зашлющу очі, одкида голову до стіни й, як розп'ята, стоїть так.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Напишеш, дитино? Напишеш?

СОФІЯ. (Не міняючи пози, помалу незгодливо крутить головою.)

СЛІПЧЕНКО. Ну, от. От чуєш, бачиш сама. Що? Розбийаки, грабіжники, національні вороги наші дорогні їй за все. Ну, що ж вам більше. Розуміється, у неї там полюбовнички. Як же вона може одректися їх? У-ух, ти шлюха кацапська.

СОФІЯ. (Хоче щось сказати на перші слова, але при останніх заціплює зуби й одкида знов голову назад.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Софіє. Дитино. Не вбивай же мене.

СЛІПЧЕНКО. Годі. Що з нею балакать. Арсене. Веди її. Нехай судять тепер її власті.

ПАНАС. Підождіть, Микито Івановичу. Я думаю, що Софія Микитовна подумає і... змінить свою думку. Даймо подумати її. Я пропоную лишить її саму хвилин на десять, пятнадцять. Софія Микитовна подумає і

зрозуміє, що ми не бажаємо їй зла, а що це є єдиний спосіб урятувати її життя. Коли б ми не встигли захопити її тут вперед, то другі українці уже розстріляли б її. Значить... значить, треба Софії Микитовні над цим подумати і щось вибрать. Тим паче повинно бути легче написати таку заяву, що вона ж сама бачила, які більшевики друзі напомунають народові. А помиляться кожний може. І ніякого сорому нема признати свою помилку. Давайте вийдемо й ліпшимо її саму.

СЛІЧЕНКО. (До Софії.) Хочені подумати ще?

СОФІЯ. (Мовчить.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Вона подумає, вона подумає. Ходімте. Подумай, моя дитино. Подумай і пиши. Ходім, старий, ходім, нехай вона собі... (Бере за руку Слінченка і всі тихо виходять, поглядаючи на Софію, що стоїть непорушно.)

Під час останньої сцени за вікном глухо чулася стрілянина і скрипіла пожежа, яка де-далі поширювалася. Так само під час останніх слів у вікні з'явилася голова Тихона і швидко сковалася.

Коли всі виходять голова знов з'являється і пільно з усіх боків дивиться в кімнату.

СОФІЯ. (Якийсь час стоїть так само, потім розплющає очі, дивиться поперед себе хмарним, задумливим поглядом і помалу зтомлено йде до столу.)

ТИХОН. (Побачивши її, шкрябав пальцем по шкілу, стукає.)

СОФІЯ. (Швидко озирається, бачить Тихона, зтурбовано дивиться на двері й злякало маха йому рукою, щоб зліз. Але Тихон уперто стукає й манить до себе. Тоді Софія швидко підходить до вікна, одчиняє й шопотом говорить.) — Ради Бога, тікай швидче. Що тобі треба тут?

ТИХОН. Софіє. Лізь. Швидче. Тут Грінберг якде з кіньми, з гайдамацьким пропуском. Швидче.

СОФІЯ. Грінберг?

ТИХОН. Ах, та швидче ж. Що ти здуріла чи що? Тут драбина. Лізь. Ну?

СОФІЯ. (Раштом.) У тебе є револьвер? Є?

ТИХОН. Є все. Є. Швидче.

СОФІЯ. Даї мені. Даї. Давай, давай. Швидче, ради Бога.

ТИХОН. (Виймаючи револьвера.) Та на віщо тобі, коли ми...

СОФІЯ. Ах, та давай! (Хапає револьвера, ховав собі на груди.) Дякую, голубчику. Дякую. Тепер тікай. Тікай, зараз ввійдуть, почують.

ТИХОН. А ти ж?

СОФІЯ. Я інакше втічу. Інакшє. Тікай, тікай! Тікай ідуть!

Одчинаються двері, з'являється Сліщенко, Тихон одразу одсовується вбік і ховається.

СОФІЯ. (Озирається на батька, потім зразу приставляє револьвера до виска, стріляє і падає. З су-

ТОВАРИСТВО „ДЗВІН“

має контору і головний склад видань у Київі, Бесарабському
число 2.

Хто хоче замовляти більшу кількість книг і підручників
для продажу, шкіл та бібліотек, має звернутись з замов-
леннями по такій адресі:

Київ, Бесарабська площа ч. 2, Товариство „Дзвін“.

Приймаються замовлення на складання бібліотек для учи-
лових інституцій, земств, товариств, початкових і середніх
шкіл. Бібліотеки складаються під доглядом педагогів і зна-
ців сеї справи.

Замовлення виконуються по можливості скоро й акуратно.

Книгарням і земствам звичайний опуст (знижка).

Пересилка за рахунок покупця.

Книгарня Т-ва „ДЗВІН“ у Київі

має до продажу всі українські книжки, які вийшли і виходять на Україні і за кордоном. При книгарні постійна вистава новин літератури. Замовлення виконуються негайно.

Адреса книгарні:

Київ, Володимирська ул. ч. 48, Книгарня Т-ва „Дзвін“.

Українська Книгарня Т-ва „ДЗВІН“ у Харкові

має на складі всі видання „Дзвону“ і „Української Школи“
і є головним складом для Слобідської України.

Книгарня „Дзвін“ у Харкові має в продажу всі українські
книжки, які виходять на Україні і за кордоном.

Всі підручники для шкіл нижчих і середніх можна одержу-
вати з Харківської книгарні „Дзвін“.

Замовлення виконуються негайно.

Адреса:

Харків, Петровський пров. 18, Українська кни-
гарня „Дзвін“.

Ціна 10 гривень (10 корон.)